

nungen lemnade dertill nådigt bifall, den 31 Augusti 1774, hvarigenom beivåren förskllo, och den här tillårnade inrättning af en tackjernsvåg inställdes.

6 Capitlet.

Om Jernvägen eller fordna Stadsgrafwen och Bron deröfwer.

1. §.

Edbra Grafwen, som, till stadens förswar, blifwit upp- tagen, kostade både mycket penningar och flerårigt arbete. Af stadens flottpenningar för år 1550, bestigande sig till 4150 mark, uppburo stadens dagkarlar, för 6173 dagars arbete, som gjordes utanför Söderport i grafwen, om dagen 3 bre, och sleg detta i penningar till 2315 mark, äfwen som för 964 dagswerken, å 2 bre, 241 mark, tillsammans 2556 mark. Ännu år 1558 utbetaltes, för arbete i grafwen wid Södersport, 3882 mark, 1562 i dagskarlsböner 2807 mark 6 bre, och 1566 likaledes 2081 mark, 5 bre o. s. w.

§ Stadsgrafwen, som den då kallades, låg yttersta södra tornet, hvaraf lemningar ännu synas i nedra vägen, och hwilket torn, med flera till förswar här anlaggda verk, blifwit, i sednare tider, inreddt till hus och bodar, att uthyras till stadens inköpst.

Bron öfwer södra grafwen omtalas i stadens råkenstapen, 1639, och kostnaden på nya jernvägen och broarne, 1662, wid hwilken tid denna väg började flyttas ifrån gamla väghustomten wid Skeppsbron, der sedermera nedra delen af Bancobuset blef byggd. Denna nya bro öfwer Jerngrafwen, såsom den, efter jernvägens flytning kallades, nämnes, i Kongl. Br. 1684, ibland stadens under händer warande byggnader. Att den då icke blef företagen, ehuru påtänkt, inhämtas deraf, att bron besigtigades 1687 och befanns så oförsälig, att den skulle påförljande wår undersöddjas med pelare. Stenmuren i jerngrafwen på Södermalms-sidan lutade och till fall *).

År 1695 ansågs nya brobyggnaden öfwer jerngrafwen för högst nödvändig att strax företagas, efter den nya dessein, som Kammarherren Tesin gillat, emedan den gamla

*) Råds Prot. den 17 Nov. 1687.

war så förfallen, att ingen med säkerhet kunde färdas deröfver. Kostnaden dertill uppgafs till 5000 dal. smt. *). Då lärar bron fått den till utseendet bättre byggnad, som den nu eger. De derunder uppdragna hwallf skola wara med kopparblet försedda, under stenläggningen.

2. §.

Ostra Jernbron wid Saltfjön uppbyggdes af då warande Rådmanen Hjerrman, under entreprenade, för 200,000 dal. smt., enligt ÖfwerIntendentens ritning, af K. Majt gillad den 9 Maj 1749 **). Genom hwallfwen under bron utbäres det jern, som skall å fartyg utföras. Det inlastades förut derifrån i de wid strandbryggan liggande skepp; men, sedan den inrättning år 1795 widtog, att jernet med stadens nummerbåtar skulle öfverföras till de på redden liggande fartyg, och större poster deraf på en gång blefwo utburna, än som kunde för dagen afföras, så blef, wid ändan af bron åt Stadsgården, en mur uppdragen, till mera säkerhet för det från wägen utburna jernet.

Utlastningsbron, wid Jernwägen åt Mälarsidan, byggdes 1757 och 1758, under entreprenade af Bryggareäldermannen Birger Fougel, för 4629 $\frac{1}{2}$ dal. smt.

Wäderflottan, wester om Jernutlastningsbron i Mälaren, är anlaggd att hindra stormwågor med wester och nordwest storm, att ej omedelbarligen falla på de till utlastning wid Jernbron liggande fartyg och dem, antingen emot bryggan eller emot hwarandra, sidta och skada. Denna wäderbrygga blef 1730 alldeles ombyggd, då äfwen strängeligen förbjöds, att i bryggan fästa fartyg, hwaraf den förre, blef alldeles förstörd ***).

Jerngrafwen är, af den deröfwer gående bro ifrån Sussen till Eddermalms torg, i twänne delar afflid, der det från Bergslagera ankommande jernet uppwäges och uppfättes, dels wid murarne och dels mot dertill inrättade ställningar. Denna graf har flera gånger blifwit utwidgad och tillskad, såsom inellan åren 1572 och 1580, i Borgmästaren Math's Pehrsons tid, med en Henrik Olssons tomt, och 1744 på wester sidan inwid Mälaren, med en inköpt tomt af R. Rådet Baron Åkerhielm, för 2333 $\frac{1}{2}$ dal. smt. Widdare år 1746, på södra och östra sidan, wid Skällaren Peli-

*) ÖfwerStåthåll. Åmb. Handl.

**) RådsProt. för den 17 Nov. 1687.

***) Handl. i RiksArkivet.

kan, med Skepparen Zeppes Ottes enkas tomt, för 3000 dal. sint. *). Till jernvägens ytterligare utvidgande, biföll K. Maj:tt, att, af den närmast belägna del af Wbdelsbacken, måtte få intagas 12 alnar, dock att en deröfver förut författad charta, till K. Maj:ts fastställande, skulle insändas **).

Stadens Hande:is Collegium, hvarunder betjenningen wid Jernvägen lyder, utfärdade, den 27 April 1762, ett förnyadt reglemente, hwarefter Aldermannen wid jernbårare ämbetet i Stockholm och ämbetet i allmänhet hade sig att rätta wid den förre och mindre Jernvägen. Ämbetet bestod då af 100 ordinarie fullkomliga arbetskarlar, af hwilka 10 skickliga skulle till Notmästare förordnas, m. m. som samman reglemente innehåller.

7 Capitlet.

Om Torg och Brunnar.

1. §.

På 1547 års charta, är wäl, strax utanför yttre stadsporten, en dyppen plats utmärkt, som försvarswerket fördrat; men, då mahnen brjåde, efter en imellan 1622 och 1636 fastslådd gatu-reglering, att ordentligare bebyggas, blef wäl planen till Södermalms torg först utstakad och erhööll då den ordentlighet, som war möjlig, i anseende till belägenheten i en sluttande backe. Torget innehåller i längden, ifrån öfra husraden till den i sednare tider uppdragna mur, wid en under torget anlaggd källare emot torgets öfra plan, 50 alnar, samt i bredden mellan Horns och stora Badstugugatan, omkring 80 alnar. Hela facaden af torget imellan fastnämnda gator synes, på en perspectiv-charta i Drott. Christinas tid, hafwa bestått af ett enda hus. På Lillaei stora charta är det tecknad såsom det då warande Ederbjelliska huset.

Angående källaren under torget, bör här antecknas, att, sedan Magistraten gifwit Bryggare ämbetet tillstånd, att på Södermalms torg anlägga en källare för des derwid belägna och med mycken kostnad då nyligen uppbyggda hus Pelican, beswärade flere Södermalmsboar sig deröfver den 30 April

*) Meddeladt af Borgmästaren Ekerman.

***) Kongl. Bref till Öfverståthållaren, d. 19 Oct. 1776.

1765. Magistraten förklarade, att, som Pelican hade brist på wedrum, och Bryggare ämbetet på lagerkällare för dricka, så hade ämbetet begärt, att, wid Södermalms torg, så i linnea med och inom muren, som formerar öfra planen af torget, anläggas en någorlunda rymlig wedkällare, den ämbetet åtog sig att gräfwä så djup, och försä med ett så starkt och fast sandstenshwalv, att ej någon förhåning eller osäkerhet för torget dymedelst skulle förorsakas. Detta ansågs kunna ske, utan minskning i torgets rymlighet eller hinder för wattenafloppet och således fast mera lända till torgets bättre utseende, genom en anständigare mur, som wid denna källarbyggnad, emot torgets öfra plan, skulle komma att upp-
föras.

Denna byggnad håller 60 alnar i längden på östra och westra sidorna, och 14 i bredden på södra och norra sidorna. Staden skulle och komma att deraf njuta en årlig inkomst af 40 dal. smt. K. Maj:t gillade denna byggnad, i bref till SverStåthåll. den 8 Maj 1765.

Ibland de märkliga händelser, som sig här tilldragit, förmåla häfverna, att den sin Konung och sitt fosterland så tillgifne Torst Knutsson, Riksråd och Marsk, måste den 10 Febr. 1306, i ett inbördes frig mellan K. Birger och hans bröder samt hwarderas medhållare, råcka sitt hufvud under bådetsyran, der Södermalms torg nu är.

2. S.

Kornstorget, sedan Adolph Fredriks torg, är med några ord nämndt i det föregående. Dertill inlöste staden Aulæwilska och handelsmannen Busches tomter, samt något af den så kallade Daueriska. Torget innehåller i bredden, på norra sidan 132, och på den södra 138 alnar, samt i längden på östra och westra sidan 235 alnar, som utgör ett areal innehåll af 31,995 quadrat alnar. SverStåthållaren Baron Lantingshausén annådte, den 5 Dec. 1767, att detta torg, till följä af kongl. befallningen den 12 Sept. 1759, till största delen wore färdigt; att kostnaden derwid stigit till 110,246 dal. 7 bre kpm., att, för selande medel skull, med den 4:de brunnens gräfwande måst innehållas, äfwen som med de prydnader, dessa brunnar tarwa; att detta torg wore det största i Stockholm, och att Magistraten hade önskat, att det sänge kallas: Kungstorget, eller Adolph Fredriks torg, tillstyrkandes SverStåthållaren det sednare.

Om ett corps de gardes byggande derstädes, för nödig

wakthållning, skulle framdeles föranstaltas, och inneslerrid woro rum dertill hyrda; och skulle med det första police på nya torget inrättas, så att allmogen der måtte hålla sina waror till affalu: anhållandes HwiverStåthållaren, att waken från Södermalmsstorg måtte ditflyttas *).

Konungen biföll den 14 Jan. 1768, att torget skulle få bära dess namn, Adolph Fredrik, men att der inga executioner framdeles singe tillåtas. Angående waken derstädes, samtyckte Konungen den 1 Febr. 1768, att dertill af Lif-Gardet måtte dagligen commenderas en underofficer, en trumslagare och sex man, hwilken anstalt dock sedermera inställades. Utom det wid westra sidan af torget inrättade sockerbruk å handelsmannen Busches fordna tomt, samt ett wid St. Paulsgatan anlagdt bryggeriwerk, intager hälften af torgets östra sida ett af HofGraveuren och Directeuren Pehr Suter uppfördt wackert stenhus, der han i flera rum af öfra wåningen hade en ypperlig samling af stora måstares kostbara målningar, statuer och andra konststycken. Denna samling förtjente att af fremmande beskådas. Egaren af den nästgränsande tomten intill Suterska huset å St Paulsgatan hade wäl ännat att der uppföra en lika byggnad, som kunnat gifwa torget ett wackert utseende; men sådant har ännu (1825) icke blifwit verkställt.

Ibland de händelser, som höra till detta torgs beskrifning, är ock, att K. Gustaf III der höll en carouselle den 29 och 30 Maj samt den 2 och 3 Juni 1777; hwarom närmare underättelse kan erhållas af en tryckt ordning, som derwid borde iakttagas.

Borgersskapets i Stockholm militärcorpser blefwo här, af K. Gustaf III, mönstrade den 30 Sept. 1790.

3 §.

Tyrtorget, i Catharina församling, wid Rygatan och wägen till Hammarby tull, är i sednare tider inrättadt och på Tillaci charta utmärkt, såsom mycket ordentligt, innehållande i längden 200 alnar och i bredden 120. Det är dock, för det närwarande, å sidorna illa bebyggdt och med plank afstängdt, till nederlagsplats för orenlighet, liksom Packartorget på Norrmalm. Wid detta torg är ett spruthus.

*) HwiverStåthåll. Ämbetets Bref.

Torgbrunnen på Södermalm, eller i Brunnshacken från torget ned till östra jernbron, hade förut twänne pumpar och en dålig öfverbyggnad af trä, som afbrann i wäldigen 1759. Den fick derefter en rund öfverbyggnad af sten, icke mycket gillad af kännare. Wattenet håller mest saltpeter, litet koksalt och ganska litet jern; hwadan det anses för det bästa brunnswatten i Stockholm, efter Professor Bergii prof; men wid uppsjö, eller då Saltsjön faller in i Mälaren, blifwer det mindre wälsmakande.

På Adolph Fredriks torg äro trenne brunnar, som angående torget blifwit förmåddt, tillika med orsaken, hwarföre den 4:de ej blifwit upptagen, som felar i hörnet af St Paulsgatan och den ännu obebyggda tomten, i linea med Suterffka huset.

Brunnen på Vidrängårdsgatan, som är både för gående och åkande mycket hinderlig, har en öfverbyggnad af trä, täckt med jernplåtar och 2:ne pumpar samt nyttjas af fringboende till hwarshanda hushållsbehof.

På Nytorget är en gammal brunn åter upptagen. Wattenet der, äfwen som de förenämnda, är ej pröfwadt. Af många enstilda brunnar i gårdarne, är icke någon känd eller ryktbar för sitt wattens godhet. Gamla Surbrunnen på Södermalm står på Tillaei charta utmärkt imellan Hermans och Lejonankars egendomar, i quarteret Stadsträdgården, wid ett litet wattendrag, som hade sitt utlopp i Hammarbyssjön. I Archiatern Hjärnes tid, wille man fring Stockholm hafwa flera helsokällor, och hwad, i den Lilla Wattuprofwaren, förmåles om en surbrunn på Södermalm, i Råmnåren Jöran Andersson Stockensströms gård, utmed Stadsträdgården, är säkert densamma, som på 1733 års charta, i förenämnde mätto, blifwit utmärkt. Om denna helsobrunn är på samma ställe antecknad, att den befunnits vara af intet värde. I quarteret Bondetorget Mindre i Catharina församling och hörnet af Sandbergsgatan, midt emot Doctor Herei egendom, har Tillaeus utmärkt Axel's källa, som för något bättre watten förmodligen varit känd.

8. Capitlet.

Om Vägar och Tullar.

1. §.

Södra vägen hörde wid rymden utanför Söderport, nu Södermalmsstorg, gick upp åt Meyslagaregatan, och derifrån snedwärts öster ut, nedanföre Pelarebacksbjerg till Tullportsgatan och så vidare öfver åsen, inellan Åhrstaviken och Hammarbyssjön.

Det är förmodligen denna väg, som beskrifves i Magnus Grans och hustru Christina Dofsdotters Donationsbref till Nicolai kyrka, på ena tomt, liggande på Södermalm, östan vägen, som ligger till Maria Magdalena och den väg, som ligger till det helga Korset opp under Bergena, dat. Stockholm, Tisdagen, näst efter vår Frus födelse, 1431. Chartan i Landmäteri Contoret, upprädat inellan 1650 och 1660, visar, att nuvarande vägen till Enskede gård fordom varit allmänna vägen till Telje; men Dalarövägen har varit i samma sträckning som nu. Församlande väg kallades då Göta vägen, såsom ledande till Göta rike, inån Hornullswägen, förut i slutet af 17:de århundradet, blef anlaggd. Den gamla Göta vägen är nu en allmän sockenväg ifrån Skanstull, förbi Brännkyrka och Långjösbrink, Kullebrinken, Huddinge och ned på vägen till nu varande stora vägen till Fittja gästgäwaregård^{*)}, ehuru en del utsätter vägen till Alby, som då varit gästgäwaregård, och sedan utwid Kumla i Botkyrka socken. Långbro gård, i Brännkyrka socken, skall fått sitt namn af den, på gamla långsvägen der förbi, varande långa kastelbro, eftersom vägen legat sankt, i anseende till de å buse sidor varande ångar, som höst och vår blifwit öfversvämmade af watten.

Om denna vägs å nyo upprådande, är ett märkligt Bref af K. Carl IX, den 28 April 1604, hwari han gifwer alla dannemån tillkänna, på Ekerön, Munsön och Lofön, Ålsnön, eller Adelsön, Lidingsön och Swartsjölandet, att han

*) Fittja gästgäwaregård är nu, med 3:ne wakra stenhus, wäl bebyggd, belägen endast en och en half mil från Stockholm, och tydes vara ett gladt förebud, att snart framkomma till en stor och prydlig stad. Bron wid Fittja har Kikets Ständers Bank, år 1813, låtit, af huggen sten, nybygga, om icke wacker, dock waraktig för långliga tider.

med det första gerna wille hafwa wägen mellan Telse och Stockholm, som (efter breswet's lydelse) slätt och grannt förderwad war, uppröjd igen, både med broar och annat, så att man kunde med wagnar der framkomma, såsom det tillförene hade varit; begärandes derföre, att de obeswårade wille hjelpa till, att samma wäg måtte blifwa wäl ppntad och på nytt uppröjd, att af de wid wägen boende sedan underhållas.

När en gammal wäg, inwid rikets hufwudstad, fått så förfalla, att man med wagnar ej kunnat framkomma, synes deraf kunna slutas, att wägarne i allmänhet icke måtte varit i bättre tillstånd, eller att kunna nytjas, utan att färdas fram ridande, såsom bruket af ålder war, samt att wäglagning då ännu icke varit någon allmän skyldighet, eller ett allmogens ålagdt besvär.

2. §.

Om den, i början af föregående paragraff, nämnde Pelarebacke, nedanföre hwilken wägen, i äldre tider, gått till Tullportsgatan å nu warande så kallade Catharina sidan af Södermalm, finnes i häfderna antecknade: att, när de Tyfka Hättebröderna, i K. Albrechts tid, på Råpplingen (Blasisholmen), den 12 Juni 1389, wäldförde och uppbrände en del af Stockholms Swenska borgare, skola misshandlingsmännen, till ihindabot och åminnelse af detta mord, blifwit ålaggde, att, med sin kostnad, inwid då warande allmänna wägen genom Södermalm öfwer nu warande Tullportsgatan till Skans-tull, uppsätta twänne pelare. Sådant skall och sedermera, efter mycket betänkande, år 1400 blifwit verkställt på backen, gent emot då warande capellet på Södermalm, der nu St. Catharina kyrka står, hwaraf stället fått namn af Pelarebacken. På Tillæi charta år denna backe utmärkt under namn af Golgatha.

Å de så kallade pelarne, som ej bestått af annat än upprest, i jorden inmurade, stora flata och huggna stenar, har blifwit föreställt: 1) Frälsarens nedfallande under korset, 2) korshäftelsen, och 3) Christi begrafning.

Efter fornägen förmåles, att afståndet från den ena stenen eller pelaren, som slätt på backens norra sida, till Stockholms fordnä Rådhus wid Stortorget, der Boursen nu är, skall varit lika långt, som wägen ifrån Vilati hus till Golgatha, och att afståndet mellan denna och en annan sten, som slätt på backens östra sida, skall varit lika med det från

Sölgatha till det ställe, hwarest Christus fdd, under gången med korsbet, till jorden.

En af dessa stenar, som under tiden sunnit och nedfallit, har af egaren till en å backen uppförd wäderqwarn, för omkring 40 år sedan, blifwit upptagen och förd 10 å 12 steg från sitt gamla ställe till samma qwarn, der den ännu står upprest, lutande emot qwarnfoten. Stenen föreställer Kristus på korsbet och nedanföre 2 bredwid stående qwinnor.

Hjiden på denna sten ofwan jord är $5\frac{1}{2}$, och bredden ungefärligen $1\frac{1}{2}$ alnar. Den andra stenen, som finnes i nästa gård, men sönderslagen och hälften gjord till en trappsten, skall föreställa Christi graf. Om den tredje stenen, som föreställt Christi nedfallande med korsbet, har man nu mera ingen annan underrättelse, än att Rydning sagt stenen på 1730 talet hafwa qwarstätt på backens östra sida, men då varit mycket försfallen. Här om läses i beskrifningen, som åtföljer Bogels charta öfwer Stockholm, att Tyskarne sägas någorlunda hafwa försonat sin mordiska handel på Swenska borgare, 1389, med twänne stora stenpelare eller monumenter, som de gent emot capellet, som Kilswardien sin wäderqwarn hafwer bygga låtit, upprest hafwa *).

Det kan förtjena att här införas, hwad d'Ogiers, i sin dagbok öfwer resan till Sverige 1634, berättar om detta ställe.

En Ambassadeurens, Comte d'Avaux, secreterare, J. Grossse, war i Stockholm blifwen ddd, och en bekymmersam fråga uppstod, hwarest han skulle begrafwas, eftersom sådant ej borde ske i någon kätterst kyrkogård. Ändtligen, säger han, utslags dertill en kulle ytterst på Södermalm, som de kallade Calvarie berg, och der ett kors af sten ännu stod qwar, som war upprest 1096. Här begrofwos wi honom Kl. 11 om aftonen, med wanliga Katholska ceremonier och utan något buller af den samlade menigheten. Korrekt derefter lät Drottningen, på sin bekostnad, öfwer honom på stället upprepa en grafwård, hwartill inscription af mig på Latin författades **).

Det af d'Ogiers uppgifna årtalet 1096, å hwilken tid han trodde korsbet hafwa blifwit uppsatt, ehuru Stockholms anläggning då ännu ei war påtänkt, bär ej, såsom fel, tillräknas en utländning, som här om icke lärer hafwa sökt någon tillförliggare underrättelse. Kan ock hånda, att det är ett skrif- eller tryckfel.

*) Rydning, om Stockholm, 1731, 8:o, p. 186. v. Dalins Sw. R. Histor., 2. del. p. 586.

***) Stockholms Magazin, af Svederus, 1780, 1. del. p. 116.

3. §.

Tullen på denna väg, öfver Södermalm, Tullportsgatan och Åsen wid Grind lärer, såsom gatans namn synes tillkännagifwa, först hafwa stått på Tullportsgatan och, såsom det förmenes, i den nu för tiden så kallade Florens Backe. Tullen skall 1667 blifwit utflyttad till westera ändan af Hammarbyssjön, wid wedgången till Fabriqueuren Wallefs egendom, hwarest den befanns ännu wid början af 1750-talet och med sådant läge på Tillæi Charta äfwen utmärkes.

Mellan 1750 och 1760 har tullplatsen blifwit flyttad till södra sidan om Skansgrafwen. Medan grinden eller tullbommen ännu war wid Florens backe, finnes, på Landtmåsteri-contorets Charta, en ny väg tecknad derifrån österut till Dånwiken, af hvilken väg, efter statetets utflyttning, tillkommit Nygatan och Bondegatan *).

Det må här anmärkas, angående Grinds eller Skansstull, att 2 af Sveriges största Konungars lik, öfwa under loppet af sina segrar, ankommit denna väg till staden, att i Konunga grafwarne förwaras. I ordningen om K. Gustaf Adolphs likproceßion, den 22 Juni 1634, säges: när liket kommer till grind, och alla, som till procesßionen lyda, äro samlade, iakttages följande — — — **). När K. Carl Gustafs lik kom från Östeborg 1660, stadnade man dermed den 10 Maj i Södertelje, förde det den 11 till Grundels frog 2 mil, den 12 till Elfsjö, der liket insattes i Brännkyrkan, hwarest det inträffade i Stockholm den 13 Maj 1660.

Grinds Skans är förut, i 1:sta afdelningen, 14 cap. 5 §. om stadens försvarswerk, förtligen omnämnd. Densamma, i forntiden inrättad genom en 1657 bewilljad contribution dertill af alla hus och gårdar samt af hwarje familj i Stockholm ***), skall nu mera wara alldeles otjenlig till försvar, då den, från de kringliggande berg, hvilka äro både nära och äfwen mycket högre belägna, kan commenderas, till och med plongeräs; hwarförutan grafwen finnes alldeles utorkad.

Wintertullen på Södermalm war wid den så kallade Åkermyrkan, på södra sidan af Tantogatan, westerut ifrån Zimmermansgatan, der en bom länge warit bibehållen, som likwäl sedan blef flyttad längre i wester och nu mera är alldeles borttagen.

*) Borgm. Ekermans meddelsta underrättelser.

**) Stockholms Magazin, för år 1781, p. 337.

***) Kongl. KrigsColl. Br. till K. Maj:ten den 27 Juli 1664, i RiksArchivet.

På en gammal teckning öfver Södermalm, som dels utvisar de gamla frokiga vägar, hvilka, inän malmens reglering, der woro besifliga, dels innefattar den plan, som, wid gaturegleringen, till sidska delen synes wara följd, förmodligen upprättad mellan 1622 och 1636, då gaturegleringen war fulländad — anvisas tvänne andra tullar, som icke, i landtullsförordningen 1622, omtalas, nämligen wester tull och Danwicks tull. Westertulls läge utiättes på Hornsgatan, ungefärligen der den nu för tiden så kallade Östersta Twärgränden är belägen. Danwicks tull åter war belägen öster om Catharina, eller förordna Sture-Capellens, kyrkogård, ungefär på den nu för tiden igenstångda södra kyrkogranden, inemot Stadssträdgårdsgatan. Dessutom innehåller stadens registratur, att en särskild tullnär varit i Söderport, wid namn Johan Persson *)

4. §.

Om den nya vägen öfver Hornsund till Fittja **), och vidare till södra orterna, finnes i rikets handlingar, att Landsböfdingen öfver Upland, Clas Nålamb, enligt K. Br. den 28 Febr. 1661, begynt att låta upprätta vägen ifrån Fittja till Stockholm, då årwen blef förordnad, att en färja skulle hållas öfver Hornsund, till de resandes tjenst. Året derpå, eller 1662 den 11 Juli, afgick bref till Skannar-Collegium, att Fru Anna Sture och Capten Oliveblad ***) , hvilka, genom inrättandet af den nya vägen mellan staden och Botkyrka, ledo till deras egor, skulle med wedertag förordnas, och att med Landsböfdingen Nålamb skulle öfverläggas om en bro byggande öfver Hornsund. Derom stadgade K. Br. den 4 Nov. 1668, att Stockholms stad skulle, efter sitt anbud, bygga bro öfver samma sund och deremot bekomma för öfverfarten, hwad i färjepeningar förut blifwit erlagdt, hwarpå taxa blef utfärdad den 16 April 1669. HofIntendenten Nhenberg befriades från dessa bropenningar, emedan nya vägen till Fittja blifwit anlaggd genom hans egor i Westbergaz; men denna bro lärer med nog liten warsamhet blifwit uppsörd, då K. Maj:it den 26 Sept. beföll, att en flottbro måtte inrättas, i stället för Hornsbryggan på pålar,

*) Ekerman, l. c.

**) Fittja egdes då af N. N. och Hältmarsk. Lieut. Lorents von der Linde.

***) Egde Hagatorp wid Fittja bro, der nya vägen på Botkyrks stogen afsbröts och fick sitt nu warande läge.

hvilken nedfallit, efter som präminrättning der fanns obegån; dock skulle derå en vindbrygga inrättas.

Då vägen öfver Hornsund blef bypnad, har förmodligen tullplatsen blifwit flyttad till sitt nu warande läge, efter år 1663, till början af Liljeholmsbro, som den nu kallas, efter den å andra sidan belägna lilla egendomen Liljeholmen. En Zöran Alfsparré egde Liljeholmen, då nya vägen anlades, som inhemtas af hans klagan öfver den affaknad, han derigenom på sina egor måste widkännas, och hvilken klagan remitterades till Kammar-Collegii utskåtande 1673.

Wid Hornstull upfattes, på 1770-talet, en port af sten, tillika med stenhus för tullbetjeningen. Der stod förut en gammal stadsport af trä, som öfversti hade en wacker önskan på vers, intagen i Salvii beskrifning öfver Upland.

Hammarby tull är, på Tillaei charta, utmärkt utanför Stadsträdgårdsgatan wid Hammarbyssjön. Denna tull är förmodligen inrättad, i synnerhet i afseende på wintervägen öfver Hammarby, Nacka och Zerla sjöar, till Kolbotten och Saltjön.

En tullbom blef, 1762, uppsatt på en till Spinnhusgatan ledande winterväg, för att undslippa afvägen till Hornstull, då swaga isar äro. (Publ. den 5 Mars 1762.)

9 Capitlet.

Om Kyrkor och fordna Capellet.

1. §.

Maria Magdalena kyrka på Södermalin, imellan Hornsgatan och St. Paulsgatan, uppbyggdes först af Miksföreståndaren Sten Sture den Äldre, 1489. Man har i håfverna nästan ingenting mera derom funnit antecknad, än dess anläggning och förstörelse. K. Gustaf I befallde 1527, att denna kyrka skulle nedrifwas, förmodligen af samma orsak, som, angående Clara klossers och Jakobs kyrkas afbrändande på Norrmalm, blifwit anförd.

Att församlingen, i sin början, icke varit stor eller folkrik, kan nog samt inhemtas af hwad förut är berättadt om malmens bebyggande och invånarnes antal, under den forta tid af 38 år, som utgjorde denna kyrkas första ålder.

Desse första utseende kan, af kopparslidet öfver Chri-

stjerns tyranni wid Stockholms stads intagande 1520, någorlunda inhemtas: warandes kyrkan, sådan den der föreställes, prydd med ett kyrkantigt spetsigt torn.

Ett utfall ömtalas, som en behjertad krigsman, R. Gustafs Fält-Swertske, wid namn Peder Fredags, skall, med en liten troupe af 500 Swenska soldater, gjort ifrån Maria kyrka, der de hållit sig förborgade, för att falla Danskarne i ryggen, då de utur staden, under Henrik Slagbeks eller Slagbøks och Gorius Holsts anförande, angrepo det af Gustaf I, ifrån Sättra till Södermanlän flyttade läger, till Stockholms stads insperrande, wid belägringen 1522 *). Detta Peder Fredags utfall utur berörde kyrka, hwarigenom Danskarne blefwo, till större delen, slagna, och Södermannsboernas trohet, som ej förädde denna anstalt, samt deras täflan, att fåtta under en så ålskad hjelte, som Gustaf Eriksson war — anses såsom en orsak och bewekande anledning till de privilegier, som församlingen sedermera af Konung Gustaf Adolph 1626 erhöil **).

Den nu warande Maria Magdalena kyrka låt R. Johan III, efter våra häfdatecknares ensstämmiga berättelser, 1576 grundläggas, på samma ställe, der kyrkan förut stått. Denna byggnad blef dock, under hans tid, icke fortskryddad, och, wid hans timade död 1592, afstādnade den alldeles. R. Gustaf Adolph befallde, den 1 Sept. 1626, att Maria kyrka skulle försärdigas, och församlingen med wiså privilegier högnås. Dermed torde wäl nu början blifwit gjord; men arbetet kom dock, forrt derefter, att å nyo inställas, tilldes R. Gustaf Adolphs efterleswande Gemål, Drottning Maria Eleonora, hnt besörjde, att detta tempel blef med allt allwar till fullbordande företaget. Andtligen blef ock denna kyrka, 58 år efter des anläggning, så färdig, att den till allmän Gudstjenst kunde inwigas år 1634. Den fordrade, sedan den tiden, flera tillbyggnader, att gifwa den ett större utrymme och ett wärdigare anseende.

Åren 1658 och 1659 tillbyggdes högchoret; 1675 norra och södra flyglarne, efter Rådmannen och Architekten Nicod. Tessins girna ritning; 1673 lades grunden till tornet, som blef färdigt 1682 och tillika med kyrkan täckt med koppar år 1733.

R. Carl XI skall dertill, den 8 Dec. 1673, skänkt 10

*) Grundel, 1. c. p. 55. Dalin, Sw. K. Histor. 3 L. 1 Del. p. 66.

**) Jakob Swedéns Witagor wid Carl J. Wallins predikan. Stockh. 1763, 4:to.

Styppund koppar, som dock aldrig kommit kyrkan till godo, enligt kyrkans prot. af år 1677. (Svedén l. c.).

Det wackra utseende, kyrkan hade, innan den afbrann den 19 Juli 1759, wisar kopparslidet i Gr. Dahlbergs verk. Genom frifkostiga understöd och med församlingens kostnad, blef kyrkans upprättande med den drift företaget och fortsatt, att den å nyo, inom 4:de året efter branden, kunde inwigas den 22 Maj 1763. Den är nu, med altare och predikstol, ett stort orgelwerk, dubbla läktare på norra och södra sidorna, i fullkomligt stånd.

Till kyrkan äro trenne stora dörrar, kyrkogården rymlig, med alléer ifrån 5 ingångsportar, så stadad och wacker, att den sommartiden af kringboende ofta nyttjas till promenade, samt, af fram och åter gående personer, till ett hviloställe på bertill i alléerna utfatta bänkar.

Wid stengifweren, som omgifwer kyrkogården, äro murade grafwar med sina jerndörrar byggda, som hafwa sina särskilda egare, så wäl inom som utom församlingen. På Tillaei charta 1733, finnes i quarteret Brinken och i ändan af Claassans eller gamla Prestgårdsgatan, bredwid Jungens trädgård, en Maria församling tillhörig begravningsplats utmärkt. Till tornbyggnaden hade wäl en upprättad ritning länge sedan blifwit fastställd, men verkställigheten af en oordentlig öfwerbyggnad uppskjuten, tills tornet ändteligen, år 1824, blef försedd med en wacker öfwerbyggnad, klädd med koppar, och ett bättre urwerk.

Kyrkoherdar wid denna församling, ifrån Johannes Laurentii, som, under namn af Södermalms pastor, biewistat Upsala mdte 1593, till Magnus Petri Aurivillius, som 1719 blef i ämbetet inställd, finnas i Grundels akademiska afhandling, p. 57, uppräknade.

Här bör dock införas, att Konung Gustaf Adolph, den 1 Sept. 1626, ibland andra förmåner, jernwål förunnade denna församling, att sjelf wälja sig predicanter, så att ingen skulle, med wåld eller list, påträngd warda; hwilket privilegium K. Fredrik I, den 25 Nov. 1720, sålunda stadfäst: att, när öppningar ske, församlingen sjelf, lagligen och efter förut brukelig sedwana, eger wälja sig Kyrkoherdar, hwilka sedan med Kongl. fullmagter Komma att förses *).

Wid kyrkoherdesledigheten 1749, gaf församlingen, på tillfrågan af en deputerad consistorii-ledamot, om några be-

*) Dessa Privileg. m. m. finnas tryckta i Svedéns förenämnda predikan, utgifwen 1763.

rbulliga män af församlingen woro utsedda, som församlingen önskade höra, det swar, att de, som willja komma under omröstning till kyrkoherde ledigheten, skulle anmäla sig i consistorio, utan att församlingen sjelf wille nämna någon.

Detta hade wid nästa vacance den oförsedda påföljd, att consistorium, utan att inhämta församlingens yttrande, sände församlingen misfiver för 6 prosypredicanter, ytterligare för 5 andra, och ändtligen för ännu 3:ne prosypredicanter.

En af de prestier, som sig tillika anmält, men consistorium nekade misfiver, beswårade sig derbswer hos Konungen, och församlingen råkade härigenom i en obehaglig twist samt hemtade deraf den erfarenhet, att den minsta estergift kan blifwa ett äfwentyrligt praejudicat, till fränkande af förunnade privilegier.

Hos Rydning finner man en förteckning på flera anseddade män, som i denna kyrka blifwit begrafna och der haft sina wapen uppsatta, hwilka delat ett lika öde med kyrkan, wid den öfvergångna wädeliden.

Af sådana män anmärkes här Residenten från Holland, Christian Constantin Rumpf, som nära 30 år varit wid Swenska hofwet, född i Haag 1633 och död i Stockholm 1706.

Bland de minneswårdar, som efter branden blifwit här i kyrkan uppsatta, är en öfwer framlidne Presidenten i KammarRevisionen Johan Julius Bult von Steijern, född 1695, död 1767, som församlingens inwånare påkostat, till betygande af deras tacksamhet, för hans ådagalagga nit och misda wid kyrkans återupprättande och till förswarande af församlingens nådigst förlånade rättigheter.

Till wensler om altaret, är öfwen en minneswård i muren under fenstret uppsatt öfwer framlidne Cancelli-Rådet Carl Reinhold Verch, af hans arfwingar, der man ser hans antagna wapen i mosaïque, gjordt uti Italien, föreställande en sphinx och 3:ne penningar.

Följande eldswådor skola öfvergått Maria Magdalena församling, utom dem, som redan, i föregående 5:te Capitel §. 6, äro omskrifna, nämligen:

År 1454 afbrann Södermalm, så bebyggd den då war.

1457 låt K. Carl VIII, för wigtiga orsaker skull, afbränna hela Södermalm, som då någorlunda igen uppkommit efter 1454 års brand.

1491 blefwo många hus på Södermalm af Danska ryttare brända.

1495 blefwo åter flera hus afbrända.

Lundequist, II.

1502 lät rikets föreståndare, Sten Sture, för de Danskas antågande skull, sätta i brand de flesta husen å denna malm.

1554 afbrann nästan hela malmen.

1640 afbrann mest hela Maria församling.

1644 således största delen omkring kyrkan.

1657 åfwen öfwer 50 gårdar.

1664 jennwål 150 hus. Hårom förmåler Gröndahl, l. c., att större delen af Södermalm, omkring St Maria kyrka, afbrunnit på Petri-Pauli dag 1664; och, som den trakten, på westra sidan om kyrkan, stod många år obebyggd, kallades den allmänt Brända Tomten.

År 1713 afbrunno husen i Skinnarwiken.

1719 många hus wid Hornsgatan och Skinnarwiken.

1721 många hus wid Hornsgatan.

1723, den 1 Maj, uppfom wädel i St Maria församling och ödelade en stor del af densamma; men ännu större skada tillfogade denna brand St Catharina kyrka och församling.

1729 afbrann ett stort bryggeriwerk på Högbergsgatan.

1730 swår eldsvåda wid Hornsgatan, hwarwid Maria kyrka war i wädligaste belägenhet.

S. å. brunno några hus wid Högbergsgatan. Åfwen å nyo 12 hus wid Hornsgatan, då kyrkan åter stod i fara.

1735 afbrunno några gårdar i Skinnarwiken.

1736 åter 10 hus wid Hornsgatan.

1751 fördes elden med wädrät ifrån Clara församling samt gjorde stor skada i Skinnarwiken och Maria församlings westra del.

1759, den 19 Juli, war den olyckliga dagen, då Maria kyrka, tillika med 300 egendommar i församlingen, lades i aska *).

2. §.

Å det ställe, det Christiern Tyrann, den 10 Nov. 1520, lät uppbränna de i blodbadet, 2ne dagar förut, eller den 8 i samma månad, mördade Swenska herrars och mäns ödda kroppar, befälde K. Johan III, 56 år derefter, eller 1576, att ett litet trä-capell skulle uppbyggas, för att åt Sturens aska såmedelst utpresas en grifwård, som dock war mer afspasad efter K. Johans tänkesätt, än Sturens förtjenst,

*) Swedén, l. c.

som ädelmodigt uppoffrade sitt lif till fäderneslandets försvar. Af denna anledning, blef detta capell kalladt Sturens Capell. K. Gustaf Adolph skall der, 1625, låtit uppsätta en koppartafla, med en berättelse om tyrannens mordiska framfarande och till en äminnelse af hans ansförwandters olyckliga och oförtjenta öde. Denna Christierns blodiga behandling finnes i Mesenii Seondia beskrifwen sålunda: att, utom de 94 afdagatagna Swenska herrar och män, hwilkas döda kroppar tyrannen låt uppbränna på samma ställe, der capellet af K. Johan blef upprest, war ock liket af Sten Sture, som i slaget wid Bogesund blifwit sårad och dödd samt den 9 Febr. 1520 i Riddarhus kyrkan begrafwen, hwarest hans och sönens döda kroppar nu ifrån sina hwilorum upptogos. På 1640 års charta, som förut blifwit återopad, står Sturens capell utmärkt.

3. §.

Der ofwannämnda capell stått, låt K. Carl Gustaf, den 2 Maj 1656, lägga grundwalen till Catharina kyrka och befallde, att den skyndsamt skulle uppbyggas, och nödiga medel dertill anordnas.

Verkställigheten deraf befrämjades ock med den drift, att första predikan, i denna så wida färdiga kyrka, kunde hållas den 8 October samma år 1656, ehuru byggnaden icke för än 1658 blef alldeles fullbordad. Så berättar wäl Grundel derom, p. 57, 58; men, af SverStåthållaren Baron Rosenhanes Relation om Stockholms stad 1663, inhemtas, att denna kyrka då ännu stod under byggnad, och att, om K. Majt och flere wille understöddja detta werk, skulle kyrkan blifwa den skönaste i riket *).

K. Carl Gustaf skall gifwit kyrkan namnet Catharina efter sin moder (K. Carl IX:s dotter).

Af denna sin anläggare fick ock kyrkan 3:ne stora klocker, som ifrån Pohlen, der de eröfrades, blefwo hitförda.

Det altare, som länge stod på ena sidan i stadens Storkyrka, till ingen nytta eller särdeles prydnad, annodades kyrkans föreståndare, genom SverStåthållaren Gr. Chr.

*) Det hände Hof-Cancelleren Nils Lunge den lilla olågenheten, att han, efter såld dom den 1 Apr. 1661, måste, för en nära beaktenskap med Elisabeth Cygnea, till St. Catharina kyrka i Stockholm, böta 3000 dal. smt. eller 2000 Rd. (Gezelii Diogr. Lexicon, art. Lunge).

Gyllenstierna, att öfwerlemba till Catharina kyrka, hwarom han hade fått K. Bref, att tillskrifwa församlingen *).

På gjord anhållan, har församlingen, den 14 October 1690, fått Konungens tillstånd, att flytta altaret i kyrkan, för att uppsättas i östra korset, hwarwid påminnes, att foten af altaret måtte blifwa så hög, att pressten kunde ses öfwer allt i kyrkan **).

Kyrkans första utseende, efter J. de la Vallées ritning, inån hon i stora wädeliden 1723 ödelades, wisar kopparsticket i Sveciae-werket, Tom 1, Tab. 25.

Le Clere i Frankrike har ock, på anmodan, graverat denna kyrka. Om han, för priset skull, eller af annan orsak, blifwit öense med Grefwe Dahlberg, wet man icke; men plåten blef förkastad.

I 1723 års wädelid, räknade församlingen förlusten af sin kyrka till minst en tunna guld. Utan Konungens nåd, Mikets Ständers och enskilda personers understöd samt frifostighet, hade den icke så snart blifwit utur sitt grus upprättad och isändsatt. Inom halftannat år, eller den 18 Nov. (Grundel säger den 18 Octob.), blef kyrkan å nyo förbåttrad, färdig och högtidligen inwigd. Medlersta tornet blef förwandladt till en döme, efter den ritning, Borgmästaren Adelerantz dertill författat. Kyrkan är en rundel med sina fyra flyglar, och å hwardera gasweln finnes en ingångsport, äfwen bakom altaret. På södra sidan är en hög och wacker stentrappa, förfärdigad i Konung Carl XII:s tid, enligt de, å uppståndarne för ledstångerna, inbuggna verser:

"Når Carl XII Fronan bar,

"man denna trappa uppbyggt har.

Mästaren har ock, i en Tytt vers, gifwit sitt namn tillkänna. Han hette Benjamin Roth och war född i Sachsen. Hans arbete har blifwit förnyadt af Carl Roth, 1776.

På höjden af södra bergen är denna kyrka anlaggd, som, från alla håll, är den första, man ser wid ankomsten till Stockholm, land- eller sjövägen. Ifrån dess torn hafwa ock de första telegraphiska försök blifwit gjorda åt Skärsgårdsödan.

Angående kyrkans prydnader finnes antednadt: att nya altaret blifwit inwigt Pingsdagen, 1734, af biskopen i Kalmar, Herman Schröder, som förut varit församlingens kyrkoherde; att kyrkotornet blifwit med koppar täckt 1736; och att lilla urverket upp i hwalswet blifwit uppsatt 1738.

*) Grundel, I. c. p. 36.

***) Registr. f. å. p. 272.

Kyrkogården är, inom sin mur, mycket rymlig, gångarne deröfver med trädplanteringar å buse sidor utströade samt med bänkar, till hviloställen, på wisa platser försedda.

Att från kyrkan blifwit upplåten och afstådd en egen stängd gränd, till befrämjande af en gatubjörning, är, angående malmens gatureglering, i det föregående redan nämnt.

Wid kyrkans södra flygel har CommerceRådet Lillienhoff låtit uppbygga en egen graf.

Konung Carl Gustaf förordnade, den 4 Octob. 1654, att södra malmen skulle delas i twänne församlingar, och dess westra del läggas till Maria, samt den östra till Catharina kyrka. Skilnaden dem emellan är wid torget, från hörnet af Östgatan till hörnet af Högbergsgatan, hwarifrån linien widare går tvärs öfver Fatbursjön till södra stora stadsdike, samt följer Fatburs tvärgatan fram till wägen åt Grinds tegelbruk och Stansstull, såsom den på Til-laei charta finnes utpräkad.

Wid denna församling hafwa flere berömliga män varit Pastorer. En Arensbeckius, som redan 1654 dertill utnämndes: Malinberg, utsedd till biskop i Westeraås; Herman Schröder, biskop i Kalmar, med flera, hwaribland en Doctor Vouget, hwars märkelige öden här förtjena att korteligen antecknas.

Hans far war Drott. Ulrica Eleonoras hoffkommare, men af påswiska religionen, hwaröfver han, tillika med samteliga här warande katoliker, förwistes riket 1696. Han begaf sig, med hustru och barn, till Köpenhamn. Sonen sticade han 1698 till Lintz i Österrike att studera, hwarifrån han, i samma ändamål, for till Rom, blef prest 1709, och 1712, i Påswen Clementis närvaro, upphöjd till theol. doctor. Han blef sedan missionär i Lyssland, canonicus collegii ecclesie hospitalensis ad montem Pyrrhum, predicant wid katolska församlingen i Utrecht, sedan hos kejsersliga ministern i Hamburg, och sist hos kejsersliga envoyeen i Köpenhamn. Der blef han af Dr. Dürkopp öfvertygad om Evangeliska lärans sanning, for 1719 till Lübeck och bekände sig offentlig till Lutherska läran. År 1724 kallades han af Lyssa församlingen i Malmb till vice pastor, 1729 till Fransyska Lutherska kyrkan i Stockholm, och 1731 till pastor i Catharina, der han affomnade 1735 och blef i samma kyrka begrafwen. Hans moder war af Evangeliska religionen och förmodligen född i Sverige *).

*) Gezelii Biogr. Lexicon.

4. §.

Om Helga Korsets Capell på Södermalm hafwa blott några sörbda underrättelser kunnat erhållas, som dock här böra ansöras, för att ej lämna detta ämne alldeles oövidrördt.

Det är osäkert, hwarest capellet varit beläget. Man tror, att det bör sökas ytterst på St. Paulsgatan, nedanföre Berget eller Fisköparebacken, der, på en öwarstående gråstensmur, tecken synas till igenmurade portar. Deromkring hafwa ock, i en trädgård, menniskoben blifwit funna, som wittna om en gammal begravningsplats. Litet nedanföre, i bryggaren Voltenhagens gård, är en kulle, som af ålder burit namn af Capellbacken *).

§ Sörnhjelms Diplomatarier finnes ett aflatsbref för Helga Korsets capellet på Östen å Södermalm, gifwit af ärkebiskopen samt tvänne biskopar, 1488.

På Tillaei Charta står, å Pelarebacken, Christi crucifix utmärkt med 2:ne snårre kors och en gränd, under namn af Capellgränden; men detta angår antingen Sture-capellet, som öfwan förnäles, eller de till syndabot af Hättebröderna uppresta stenar, hwilka omtalas under namn af det helga kors, som stod wid wägen, då man for till och ifrån Stockholm.

§ Öfrigt torde detta capell ej varit af mycken betydhet, på en tid, då södra malmen war nästan alldeles icke eller söga bebyggd, och då Sten Sture den äldre, 1489, derstädes först lät anlägga den äldsta Maria Magdalena Kyrka.

5. §.

De i Stockholm warande handlande af Rysska nationen hafwa af ålder både bott och haft sin handelsörelse i synnerhet på Södermalm. Der hafwa de ock haft sin kyrka, eller egentligen ett capell under Rysska sändebudets beskydd. Dertill hade länge södra flygeln i Ryssgården varit nyttjad; men, då den råkade i ett förfallet och obrukbart tillstånd, befallde Konungen, i Bref till ÖfwerStåthållaren Baron Fuchs, den 11 Febr. 1748, att, tilldes den kunde komma att förbättras, skulle tienliga rum inredas för Rysska handlande, till deras Gudstjensts förrättande. Dertill inrymdes dem då ett stort rum i södra Stadshuset, hwarest förut anatomiska sectioner förrättades, och blef, på stadens bekostnad, till kyrka inreddt.

På den, af R. Maj: 1758, gillade ritning till byggnads-

*) B. Eserman, l. c.

den omkring Nyßgårdén hade ej något rum till kyrka blifwit utsedd.

Kongl. Cancelli-Collegium gaf, i skrifwelse den 6 Maj 1761, Magistraten tillkänna, att Kejsarliga Nyßka Ministern Grefwe Österman, efter erhållet tillstånd af Hennes Maj: Kejsarinnan i Ryßland, wore sinnad, att, i den uti stads-huset warande kyrkan, gdra hwarjehanda reparationer och förbättringar, till befrämjande af kyrkans bättre inwärtés anseende och prydnad, samt att han i denna affigt begårt handräkning, att undfå ritning och förslag på samma byggnad.

I anledning af Cancelli-Collegii tillika gjorda annodan härom, förordnade Magistraten Cartenen och Stads-Architekten Carlberg, att härwid gå ministern till handa.

Carlberg, stadens Byggnings-Collegium oweterligt, öfwerlemnade ministern en plan till kyrkorummets utwidgande, hwarefter hela flygeln skulle genombrutas, skilmurar bortagas, m. m.; men detta fanns betänkligt att tillstyrka; och, som ingen widare påminnelse derom skedde, så hade dermed ansånd. Ett annat förslag uppgafs sedermera till kyrka innehade, hwarmed Grefwe Österman förklarade sig nöjd; hwilket och till verkställighet hemställdes och gillades *).

Efter den 1779 påbjudna religionsfriheten, blef offentlig Gudstjenst hållen i Nyßka Legations-capellet; men wid Gr. Rasumoffkis bortresa, 1788, blef kyrkan tillsluten, då de Nyßka handlande äfwen måste, i anseende till friget, begifwa sig utur riket. Grefiska prestén, som betienat församlingen, begaf sig då till Danmark, men återkom efter slutad fred mellan Sverige och Ryßland.

Den 5 December, eller efter Grefiska calendern den 24 Nov. 1793, då Nyßka församlingen firade, icke allenast den beliga Catharinas högtid, utan och Kejsarinnans namnsdag, såsom en kyrkofest, blef den tillförene på stads-huset inrättade Nyßka kyrkan å nyo inwigd och med högtidlig Gudstjenst åter öppnad **).

6. §.

Om Katholska församlingens öd i Sverige, efter reformationen, i K. Johan IIIs tid och under K. Sigismunds forta wistande härstädes, bbr underättelse sökas i Swenska kyrko-historien.

*) Magistrat. Skr. till Swer:Ståthåll. d. 19 Octob. 1764.

**) Extr. Post. d. 11 Sept. 1793.

Förgäfwes bjöd Drott. Christina till, wid sin återkomst från Rom, under ett kortt besök, att inom Konungaborgen offentligen låta hålla katholsk Gudstjenst; hwarföre och hon, då denna af henne yrkade rätt af Rikets Ständer befriddes, åter begaf sig utur riket. K. Carl XI förwiste utur sitt rike, 1696, alla af Påswiska religionen, som stodo under hans lydnad och befallning.

Katholikerna hade således i Stockholm ingen privilegerad kyrka, eller annat tillfälle till sin Gudstjensts utöfwande, än i de här, från katholska hof, residerande ministrars hus, inån Tolerance-Placetet, på Rikets Ständers tillstyrkande, utfärdades. Att njuta detta privilegium till godo, skickade Påswen Pius VI till Stockholm Th. Doctorn Paschalis Oster, såsom vicarius apostolicus, med Bref från Påswen till Konungen, som för honom, den 15 Sept. 1783, lät utfärda dess öppna bref, att hafwa öfwerinseende öfwer alla katholska kyrkoärender i hela Sverige, och att hos Kongl. Maj:ts alla dermed gemenskap egande angelägenheter anmäla. Den 8 Febr. 1784, sammankallades de i Stockholm warande katholiker, då 4 kyrkoråd utwaldes. Konungen hade, till deras Gudstjenst, upplåtit ett rum i norra flygeln af stadshuset, tilldess deras kyrka kunde hinna att uppbyggas. Första Gudstjensten hölls Påskdagen den 11 April 1784, då capellet inwigdes med mycken högtidlighet; hwarom en närmare under rättelse kan inhemtas af Uppsofr. Sällsk. Tidn. för år 1784, p. 227.

Att Paschalis Oster här sökte gdra profelyter, eller i någon måtto för wida sträckte sitt ämbetes åtgärd, och ej med nog warsamhet utöfwade sin myndighet, war förmodligen icke bland de orsaker, hwarföre han sedermera åter reste härifrån.

År 1784 hickom, såsom den nyligen inrättade katholska församlingens pastor, Abbé d'Osary, hwilken förut beklådt samma ämbete i Stralsund. Efter bemålde Abbé Osters bortresa, blef han, den 22 Nov. 1790, till vicarius apostolicus utnämnd, först genom förordnande af congregationen de propaganda fide i Rom, och sedan genom påswens eget diplom, af den 7 Juni 1791. Abbé d'Osary war då af Påswen till det bästa recommenderad hos K. Gustaf III, i bref af den 27 April 1791. Konungens öppna bref för honom, att wara styresman i religionsmål för Kongl. Maj:ts katholska underfater i Sverige, blef dock ej utfärdadt förr än den 31 Aug. 1792 *).

*) På förfrågan ifrån Wartysemy, om rättigheten att dispensera

Katholska församlingen i Stockholm skall bestå af något mera än 1500 personer (1793), hvaraf en stor del fabriksarbetare bo på Barnången och Kungsholmen.

Församlingen har i början haft sin kyrka i en särskild byggnad på Nothsteinska tomten i stadsgården, men har nu i födra Stadshuset en dertill inredd sal, med sitt altare, predikstol och sitt lilla orgelverk.

Efter Ludvig den XVI hölls här en högtidlig själamessa, den 21 Febr. 1793, och efter hans gemål, Drott. Marie Antoinette, den 16 Nov. samma år, som hinvistades af Kongl. Maj:st, Hertiginnan och de här warande utrikes sändebud, samt en stor folksamling.

10 Capitlet.

Om allmänna Byggnader och Inrättningar.

1. §.

Stadshuset, wid Södermalms torg, låter vara byggt i K. Carl XI:s tid på 1660- eller 70-talet.

År 1662, den 21 Octob., fingo intressenterna i general-factoriet, Joh. Fred. von Friesendorff samt Abrah. von Eich, tillstånd att uppsätta ett hus till uträttande af årsfulliga ärenden, handeln angående, och till fremmande ambassadurers och ministrars beqwänlighet, tillika med packhus, källare, bodar m. m. *); och bewilljades dertill en plats wid Södermalms torg, der Nyssgården war, hwarjemte Magistraten befalldes, att vara betänkt, på hwilken ort Nyssarne i stället kunde sättas och transporterats **). Att Nyssgården, i anledning häraf, blifwit flyttad till annat ställe, finnes ej af handlingarne; år icke heller gerna troligt, då de ännu i Stadsgården innehafwa sina bodar och utplag af handelswaror. På en perspectiv charta i Drott. Christinas tid, stå

i lagen om systonebarns giftermål, resolverades 1792, att, hwad katholikerna anginge, skulle, under ordningarne på Swenska öarne, presten på Barthelemy, genom Vicarius Apostolicus i Stockholm d'Osary, förskaffas en sådan dispensationsrätt. Be-träffande åter Lutheranerna, skulle högsta domstolens uttraude beröfwer inhyentas.

*) Se här om angående handeln i Stockholm.

***) Stjernmans Polit. och Comm. Handl. 3 Del. p. 122.

Rysska bodar utmärkta, bestående af många små trähus, med ett plank fringslångda, i nedra Stadsgården.

I skrifvelse till Magistraten af den 11 Mars 1667, gaf Konungen i nåder tillkänna, att staden då nyligen blifwit benådad med nedertagsfrihet på salt, vin, brännvin, papper och alla grofwa Rysska waror; och, som dertill fordrades ett allmänt stadens hus, men sådant i hastighet, af stadens medel, ej kunde ske, så hade Konungen förunnat några enskilda personer, att detsamma bygga och uppsätta, efter ett wist förslag, wid Södermalms stenbro på den sidan, som wätter åt Saltjön, med ett sådant förbehåll, att enskilda personer wäl måga bygga upp huset, men ej tillwälla sig på platsen eller byggningen någon egendom, utan skulle de wara pligtige att affstå hela huset emot betalning och imellertid nyttja detsamma, såsom de bäst kunde och gitte *).

Desa willkor tyckas ej hafwa warit uppmuntrande, att företaga någon stor byggnad; men, att öfra delen af Stads huset, emot Stadsgården, sedermera blifwit uppförd af staden, synes kunna slutas af Konungens Bref den 2 Mars 1676, hwari Borgmästare och Råd förunnas källarefrihet på 30 åmar Rbenskt, 10 pipor Spaniskt och 20 orhufwuden/Swenskt vin, emedan de, några år förut, med Konungens tillstånd, i södra förstaden låtit uppsätta ett ansenligt hus och derstädes årnade inrätta ett vin- och bliskänkeri af fremmande drycker, och Konungen afwen härigenom wille, på sina företrädares wis wid deras frönings högtider, ihogkomma staden med denna benådning **).

Detta hus har, efter öfvergångna wädelbar, i Augusti månad 1680 och den 6 Dec. 1694, fått det prydligare utseende, som det nu eger, och som i Gr. Dahlbegs werk föreställes, undantagna flyglarne, och att den medlersia Italian på corps de logis icke är så hög ***).

Ibland de byggnader, som, 1695, ansågos nödwändiga att företaga, war den asbrända Ryssgården, som, efter upprättadt förslag, fordrade 10,000 dal. smt. Till hwarjehanda behof, utom Stads källare, har Stads huset sedan warit nyttjadt, såsom till Ryssk, och, efter religions friheten, afwen till katholsk kyrka; till anatomi-sal; till fångelser †),

*) Brefbol i stadens Archiv, N:o 4, fol. 53.

**) Polit. och Comm. Handl. 4 Del. p. 15.

***) Werkb, I. c.

†) Baron Görts skref här i sin arrest, inän han utfördes den 20 Febr. 1719: Mors Regis, Fidesque in Regem, Mors Mea (Konungens död och min trofasthet mot Konungen blefwo min död).

och i sednare tider till Södra RåmnärsRätten; till Hall- och Manufactur-Rätten, hwilken 1739 tillförordnades, m. m.

Då Fredrikshof inköptes till winter residence för Enskte Drottningen Lovisa Ulrica, war förut äfwen Stadshuset i fråga, som då fordrat att, efter ny och större plan, ombyggas och inredas.

Rysska köpmän hafwa, såsom Swenska handlande i Ryssland, här njutit en motsvarande handelsfrihet. Enligt Kongungens resolution, den 21 Jan. 1721, tillstaddes Rysska köpmän, att hwarje dag få öfyna sina bodar och sälja i stort parti, men icke smärre delar, tilldess säker underrättelse ankom, hwad frihet de Swenska njuta i Ryssland, och sådant vidare i Rysslandska fredstractaten kunde blifwa afgjort. Samma fredsförbund, afslutadt den 9 Sept. 1721, innehöll i 17:de paragraffen, att de handelshus, som Swenska undersåter, före krigets begynnelse, haft i wisa Rysslands handelsstäder, skulle, efter erhållen fred, ej allenast strax återställas, utan ock dem fritt lemnas, att dylika handelshus sig jemwäl i de afstädda städer och hamnar anskaffa och inrätta; såsom ock till Rysska undersåter både ofördröjligen skulle inrymmas de handelshus, som de, i Sverige och andra Swenska länder, tillförene haft, samt dem jemwäl wara efterlåtet i flera Sweriges städer och hamnar, hwarest de det åstunda, att sådana handelshus sig anskaffa och inrätta.

Kongl. Maj:t gillade förslagerna, den 1 Juni 1758, till nybyggnaden i Nyssgården, öster om stadshuset, bestående af 3:ne delar: först den medlersta eller hufwudbyggnaden emot Stadsgården, sedan af ett wåg- eller wråkhus, med 2:ne conctor, samt vidare af 2:ne flyglar, den ena åt torget och den andra åt den så kallade Peter Wjndes backe, hwilken sednare flygel skulle inrättas till bodar, magasiner och andra rum.

Utom de på Stadshuset inredda fångelser, hwartill 6 rum nyttjas, war det förut så kallade plågorummet, som dock nu mera till ett så rysligt behof wisligen är wordet affskaffadt.

2. §.

Gäldslugan, eller häftet för oförbögna gäldenärer, war förut inne i staden wid Perslingränden, men förflyttades, år 1782, till Hornsgatan i quarteret öfwen och ett af staden inköpt hus *), hwarest 6 rum äro inredda för gäldbundna kar-

*) Skall wara uppbyggt af försnårs äldermannen Nils Björk och, den 27 Juni 1759, försäldt till Eidenfabriquenten Wies för

lar och ett för qwinnor. De bysatta gäldenärers antal skall de sednare åren fligit till 25, högst 30 personer. Nu för tiden affittes icke något af gälden såsom förut, och underhållet för den bysätte är 3 ff. banco samt $1\frac{1}{2}$ mark mjukt bröd eller des värde, som borgenår till honom för hwarje dag bdr utgifwa; och njuta de bysatte fri läkarewård. Gudstienst hålles der åfwen af en tillförordnad prest, alla helgedagar.

§ Flyglarne inwid samma bysättningshus finnes och en under hallrätten lydande arbetsinrättning, hwarest skyldiga arbetare hållas i häfte, tilldes de aftjenat sin gäld hos husbonden, samt njuta under tiden $\frac{2}{3}$ penningen af dagslönen till uppehälle (Profess. D. von Schultzenheims tal wid Praes. nedläggande 1799, p. 82, 83).

3. §.

Om Horns och Grinds tegelbruk på Södermalin, är i beskrifningen om staden nämndt, af den anledning, att dessa tegelbruk skänktes staden, såsom uppmuntran till uppförande af prydligare stenhus inom murarne.

År 1577 förskräktes Jöns Andersson samt 7 andra, som blifwit tillförordnade att upprätta tegelladan wid Grind, 1000 klippingsmarker. Enligt Länkeboken 1592, samtpektes, att, wid Horns och Grinds tegellador, skulle 1000 tegel säljas för 8 daler, tilldes bättre mynt blefwe, så att staden icke måtte komma att stå tillbaka med tegeltillverkningen. § resolution, den 15 Nov. 1666, förlängdes den frihet, staden njutit i tull för det tegel, som war tillarbetadt wid Horns och Grinds bruk. Dessa tegelbruk stå på Tillaei charta 1733 utmärkta, det förra wid Hornswiken, bredwid Torpadii malmgård, nu Jakobsberg, men är länge sedan nedlagdt, och det sednare wid Skanstull på Grindsbåge, hwaraf staden, genom arrende, drager årlig inkomst. Rådmanen G. A. Strickel fick, 1768, på sin moders, sernfråmarens And. Drnbecks enfas, wagnar, 3:ne års förlängning på förra arrendecontractet om den så kallade Grindsbåge, med det der belägna stadens tegelbruk, emot 2000 dal. kmpt., och ytterligare, år 1771, 3:ne års förlängning, emot 1800 dal. kmpt., för bristande sandtillgång och, 1782, arrendecontract på 10 år ifrån den 1 Apr. 1779, emot 166 rd. 32 ff.

100,000 dal. kmpt., warit någon tid casern, som upphörde och inlöstes af staden, den 21 Juli 1781.

4. §.

I ett gammalt stenhus wid Danwiken skall varit ett mynthus i K. Johan III:s tid, hvarom dock ingen tillförlitlig underättelse funnat erhållas.

Här bär också stuligen nämnas, att K. Gustaf Adolph, 1619, handlade, af borgaren i Stockholm Eric Larsson, en trädgård på Södermalm wid Farburen, för 28 Ryp. på kopyr och skattfrihet på ett sitt hemman Hundsteinstorp på Lofön (Registr. i Riks-Archiv.). Andamålet torde hafwa varit, att använda denna lägenhet till någon stöds- eller fabriksinrättning.

II. Capitlet.

Om några enskilda Hus och Lägenheter.

1. §.

Allmänna tanken, att Södermalm är mera aflägsse, utän att bestämma sjället hvarifrån, har i sednare tider blifwit så rådande, att folk af den så kallade första klassen helde bo, för drygare och ofta ostälige hyror, längre bort på Norrmalm, än staden närmare på Södermalm. Så har det likväl fordom ej varit, då man ansåg Södermalm, i anseende till dess högre belägenhet, såsom en sundare trakt att bebo.

2. §.

Att här beskriwa alla de å Södermalm warande störs eller märkligare hus och egendomar, wore wäl andamålet; men omöjligheter äro här mötande, då nödig tillgång till enskilda handlingar saknas. Något bär dock, i anledning af chartor, anteckningar och trovärdiga esterrättelser, här anmärkas, såsom huset i hörnet af Stora Badstugugatan, der sockerbruket varit beläget. Det skall 1733 tillhört Gr. Pontus de la Gardie och sedermera K. Rådet Gr. Arw. Poste. Egdes sedermera af Brufskapten Bezelin.

Schönborgska huset, i hörnan beläget endast inwid Östgatan, är till dess fordna utseende astaget i Gr. Dahlbergs verk och har fordom tillhört Fälttherren Gr. Jakob de la Gardie och hans Grefwinna Ebba Brahe, som waynen bawer Portalen äfwen intyga. Då Gr. Nof Löfnlycht egde

huset, blef trädgården bättre inrättad och väl underhållen. Hans arfwingar uthyrde huset åt utländska ministrar. Bland dem beboddes det, 1755, af Rysska Envoyéen von Panin, som der, den 27 Febr. samma år, gaf ett präktigt gästabud och en offentlig dans, till glädjebetygelse öfwer Rysska Storfurstien Paul Petrowitsch's födelse. Huset afbrann 1759, och Lörnslychiska arfwingarne sålde det, 1762, till fabriqueuren Schönborg för 130,000 dal. kpm., hwilken sedan inköpte hela kvarteret och lät fringbygga det gamla huset. Denna är nu en af de största egendomar på Södermalm. Huset, som nu intager ett helt kvarter, söder, säjom berördt är, till Östgatan i öster och, efter den skeddä ansenliga tillbyggnaden, öfwen till St Paulsgatan i söder, till Repslagaregatan i väster, och till Mariegränd i norr. Denna ansenliga egendom innehafwes nu af Herr Kammarherren Gr. Syltenborg.

Sfwansföre detta hus war, 1733, Lagereronska egendomen; längre upp, i hörnet af Högbergsgatan, Rådmannen Francs, der nu södra arbetshuset är; så Rumpfska egendomen, hwilken 1745 inköptes till Catharina fattighus. Vidare utmärker Tillaei charta Paulis hus med dess flyglar, midt emot källaren Hamburg och långst neder på samma stada Urlanderiska egendomen.

På St Paulsgatan Lindereutziska, sedermera Gr. Frölich's sideo commiss, och midt deremot Gr. Leijonstedts fordnas hus, med 2:ne flyglar. I ändan af Skaraborgsgatan, kvarteret Göta-ark, Romans egendom, kallad Noae-ark, som sedan tillhördt Nerees, Hildebrand m. fl. Huset är byggt, icke i linea med gatan, utan efter wäderstrecken i norr och söder. Längre ner på St Paulsgatan, i hörnet af Björngårdsbrunnsgatan, war fordom Öfwersten van der Noots egendom, afritad i Sweciae-werket.

Af hans arfwingar köpte Holländska Envoyéen Herr. Wilt. Rumpf detta vackra hus, lät inantill mycket förbättra det samma och jemväl göra en ansenlig tillbyggnad på östra sidan, uti hwilken Holländska reformerta kyrkan blef inrättad. Genom testamente tillföll det bemälda Residents broder, Commissarien Rumpf i Haag, som lemnade det i arf till sin dotter. Efter Envoyéen Rumpfs ödd, blef det beboddt af brodern Carl Rumpf och, 1752, af W. Marteville, bägge Holländska ministrar. Marteville köpte sedan huset och sålde det, 1757, till reformerta församlingen i Stockholm. Ses

dan egdes det af Handlanden Wentwich, som der inrättade tobaksfabrik *).

Churu i förberörde kyrka ingen Gudstjenst, för det närvarande, hålles, har likväl församlingen, wid husets försäljande, förordnat om kyrkosalens underhållande, hvarföre husägaren njuter en betingad årlig hyra. Till Holländska reformerta församlingen räknades ungefärligen 20 familjer på 1740 talet.

På Hornsgatan, midt emot Maria kyrka, war Grubbiska huset, som efter flera egare nu tillhör afslidne stenhuggaren Göthes enka. I hörnet af Björngårdsbrunnsgatan, är nu Sutherfska egendomen, som 1733 tillhört en von Santén, sedan en Dauer och äfwen CommerceRådet Polhem. Trädgården fick, i Directeuren Suthers tid, många prydnader och förbättringar, äfwenfom selska huset.

I den så kallade Hornskrokan, har Apothekaren Wirwachs anlaggt en stor trädgård och låtit uppföra ett wacker stenhus med des flyglar, som år 1824 blefwo försedda med hwar sin öfwerwåning. Egdes nu af fabriqueuren Sjbbått och compagnie.

I slutet på Bollmar-Örkullsgatan, är den wackra egendom, som en Örkull förmodligen anlaggt, och som, på Tillaei charta 1733, kallas den Grefliga Hornska. Den egdes sedan af Presidenten Vult von Stejern och derefter af klädesfabriqueuren Hoving, men innehafwes nu af Grosshandlaren Zachar. Jagerlund. Det tros allmänt, att detta icke stora, men wackra, hus blifwit, på Drott. Christinas bekostnad, först uppbyggt. Till denna egendom hör en wacker trädgård, der egaren icke misunnar anständigt folk att promenera.

På Södermalin hafwa, från fordna tider, varit flera trädgårdar eller malngårdar, som de då hetat, hwilka små egendomar då woro mera begärliga, inän lusten föll på lantegendomar, små hemmansdelar och torp utom staden.

Deribland finnes, på nyssnämnda charta, Lindrots Rosenlund, Jungs trädgård, Holländare trädgården, Doctor Hereai, Commis. Bröms*, sedan Åbrinks, Hermanis, Leijonankars, Jaggés, Gyllenborgs och fleras, af hwilka en del blifwit wäl bebyggda, såsom Lottieska malngården på Bondegatan, hwarest Charles Lottie låt uppföra ett stort stenhus och förbättra trädgården. Denna egendom förordnades till fideicommiss i brukspatron Ånd. Lotties hand och innehafwes nu af klädesfabriqueuren Åbbl.

Egendomen Zinkensdamm är i Maria församling,

*) Cancell. R. Berchs anmärkingar.

och till sibrre delen i quarteret Krukofmakaren, belägen. I Magistratens fastebref derå, för Kongl. Rådet och Presidenten i Kammar Collegium, Friherre Clas Fleming, af den 15 Juli 1682, förmåles: "att denna tomt och de fiskdammar, som fordom General-Zullförvaltaren Wilhelm Drakenhjelm och dess arfwingar, wid Horns tegelbrut, innehaft, skola, den 25 Juni 1667, varit Borgmästaren i Stockholm Johan Prytz af staden till köps upplåttna, emot 209 dal. sint.; men, som egendomen blef obetald, så ansåg Magistraten densamma, oaktadt Borgmästaren Prytz' enkas, Margaretha Grundels, år 1668, gjorda transport deraf på aflidne Drakenhjelm, kunna, såsom en stadens tillhörighet, af staden disponeras. Hela denna egendom försäldes alltså af Magistraten åt Kongl. Rådet Baron Fleming, 1682, till fri och egen, emot 209 dal. sint., och beskrifwes, i ofwannämnda fastebref, hålla i bredden på öfra sidan wid lilla berget, ifrån vägen till norra sidan och intill den gamla wintervägen på söder om diket, 132 alnar; i längden på norra sidan ifrån öfra platsen och ner åt vägen, som löper till tegelbruket, 510 alnar; längden på södra sidan från den öfra platsen ned till gamla wintervägen, 530 alnar; bredden på nedra sidan wid lilla Hornsvägen, i 2:ne krokmal, 300 alnar; så att hela dess längd och bredd gjorde tillsammans 107,120 quadr. alnar, enligt afmätningsebewiset 1667."

Enligt en 1679 upprättad charta öfwer hela quarteret, utmärkes denna egendom för Drakenhjelm's stora trädgård och karpdammar. Namnet Zinkensdamm torde härleda sig från en Frans Zink, som, den 20 Juli 1683, tillbytte sig Christinaeberg, emot Skura hemman, hvaraf Frans Zink någon tid torde varit egare eller någon annan af samma namn; hwilken gifning dock ej med någon handling kan styrkas, utom Tillaei charta, hvarpå denna egendom, såsom en Zinkens tillhörighet, utmärkes.

År 1736, den 5 Januari, såldes Zinkensdamm af Fältmarskalken Baron Hugo Hamilton samt Friherrinnan Anna Fleming till Casseuren Christer Robsahm och medinteressenter, Bruckspatron Sjöberg och Notarien And. Berch. Sjöberg's arfwingar, som deraf ensamt woro egare, sedan Sjöberg i lifstiden inlöst förenämnda interessenters andelar, sålde densamma, den 14 Mars 1788, till handelsmannen Philip J. Marius, och af honom köptes den af meubelhandlaren Carl A. Grewesmühl, den 8 Febr. 1790. Genom sedan tillköpta, derwid belägna, trenne egendommar, har den af honom blif-

wil ansefneligen utwidgad och skad till ett område af 90 och ett halft tunnland samt 469 quadrat alnar.

Den är också, i lika måtto, af honom förbättrad och i fullkomligt stånd satt, så till byggnader, som slängsel af flera hundra de sammar stenmurar; en wattenwarn af gråsten uppbyggd; en trädgård af 7 tunnlands widd anlaggd, jemte en större tobaks- och potatesplantering; åker, till 7 å 8 tunnlands årligt utsåde, upptagen, och ångarne förbättrade, som nu, i medelmåttiga år, gifwa 150 last hö å 30 last på lastet; en nybyggd ladugård af sten år åfwen uppförd, der årligen 18 st. kor underhållas: warandes desutom wid denna egendom en wäderwarn samt twänne wattenwarnar, som gå höft och wår. Denna widsträckt egendom innehafwes nu af Apotekaren, Afsejoren Zöranfson.

12 Capitlet.

Om de kring Södermalm liggande Holmar och Egendomar.

1. §.

Znan man, i detta capitel, åtföljer stranden, för att efterse om något, angående Åsbna eller Södermalm, ytterligare kunde wara att anteckna, synas de der befindliga watten förtjena någon uppmärksamhet.

Zinkens dam, Järbursjön, födra stora Stadsdicket och de små watten, som haf communication med Hammarbyjön och på Tillaci Charta, ånnu 1733, finnas utmärkta, gifwa någon anledning att förmoda, det de af ålder med hwarannan kunnat wara förenade.

Härderna lemna wål derom ingen weterlig underrättelse; men de kring dessa wattendrag warande berg och höjder synas gifwa någon styrka åt denna mening och göra den lika trolig, som att Kungsholmen, efter Dalins tanka, warit genom watten delad i flera holmar.

Det är ej att uppöfka ett nytt skäl för wattenminskningen, hwarom så mycket, både med och mot, redan är skrifwet, som detta anföres, utan endast att leda uppmärksamheten till de förändringar, som utan på wår jord undergått, och hwilka så sällan, i framfarna seclers tidböcker, blifwit antecknade.

Lundeqwist, II.

På andra sidan om Tegelwiken förekommer Chrsta, liggande midt emot Castellholmen. Det är på 1733 års charta tecknad såsom en Petterssons tillhörighet. Denna egendom skall af en Grill vara anlaggd.

Flere afsättningur är med mycken kostnad sprängda i bergen, som blifwit tillredda för allahanda wexters och tråds planterande. På hbjden är 2:ne lusthus, och längre ned boningshus uppförda.

Åfsefören i BergsCollegio Bengt Qvist, som dertill, 1798, war egare, inrättade här ett stålgiuteri.

På bergen wid Danwiken, der en stans fordom warit byggd, ser man nu en trädplantering och ett litet lusthus. Stället är i sednare tider odladt af Handlanden Lundin.

Inmot Danwiken är en stor stenhusbyggnad, som, å alla sidor, innesluter en rymlig gård, uppförd af notfiskare-åldermannen Esterman och i sednare tider inlöst till en därhus inrättning (se Danwiken); stället kallades förut Saltbruket, der Esterman, för denna ansenliga byggnad, wid saltsjön låtit bortspränga oformliga berg och derstädes anlägga trädgårdar med fina afsättningar, brunnar och mångfalliga gråstensmurar m. m., allt med mycken kostnad, till en prydnad för staden, wid inloppet till des förträffliga hamn.

Wid Danwiken har Hammarbyssjön sitt utlopp i Saltsjön, hwaraf gwarren derstädes drifwes.

Såstholmen står, på Bjurmans charta öfwer Stockholm, utmärkt wid Beckbruket *), midt emot Biskopsudden. Denna holme kallades förut Finsholmen, eller Finness.

Wid häradsstinget i Swartlösa 1630, wittnades: att rätta skilnaden imellan Siska och Danwiks egor alltid warit i Finness-wiken, som är imellan Hammarbyssjön och Saltsjön, och att sielfwa Finness, af ålder, under Danwiken lydte och legat.

Imellan Danwiken och Hammarby tull är Barnången; en stor klädesfabrik, med mycken åbyggnad och flera inrättningar. Redan år 1686, då K. Carl XI besitt att bekläda Swenska krigsmagten med inrikes tillmerkade kläden, resse Gavelius, på egen kostnad, till Frankrike, England och Holland, för att inhemta all nödig kunskap, på hwad fot

*) År 1736 hittade några Danskalar, wid gråswande uppe i bergsklinten, imellan beck- och kinnredskruken wid Stockholm, flera Arabiska mynt, i blandning med Lyssa K. Ethelreds, några spånen och armringar m. m., till mera än 57 lodds wigt (Wit-terh. Akademi. Handl., 1 del. p. 107.

de bästa manufacturer der woro inrättade. Han tog med sig till Sverige skickliga mästare och nödiga verktyg, samt inrättade strax derpå, wid den så kallade Bårnången *), ett manufacturi af allehanda kläden, boj och ylletyger, hvilka tillförene, till den godhet, aldrig varit i Sverige tillverkade. För hans medborgerliga nit, blef han adlad 1698, under namn af Lagerstedt och fick då karakter af Commisarius (Se Gezelii Biogr. Lexicon, art. Lagerstedt). Riddarhuset skall, från kungliga tider tillbaka, egt Nytorgs och Bårnångsfabriken. Den sistnämnda innehafwes nu af Kramhandlaren Medberg; men fabriken har nyligen blifwit nedlaggd.

Hammarby, ett hemman till wensier om Skanstull, wid Hammarbysjön, skänktes, med till lydande egor, åt Stockholms stad, i privilegierna den 12 Apr. 1563, 1570 och 1594. I anseende till qwarnbyggnaden wid Danwiken, skall en del af Hammarby egor blifwit satt under watten, hwarafwer klagomål i R. Gustaf I:s tid blifwit anförda. År 1540, då qwarnarne i Danwiken byggdes, ödelades af watten 5 gårdar i Hammarby, hwaraf Herr Gabriel Christerson egde 4 gårdar, hwarför han erhöll fullt wederlag, men för den femte, som tillhörde Gr. Thure Bjelke, gafs intet wederlag, efter en annotation, som finnes i ett band med gamla byteshandlingar i Kongl. KammarColl. Archiv, fol. 226, 229.

På andra sidan om Skanstull är Åhrsta sjården, en wit af Måtaren, som har Grindshage och gamla tegelbruket å ena sidan och å den andra Åhrsta egor och gård. Hans Claßon Bjelkenskierna, R. Råd och Amiral, förde titel af Herre till Åhrsta, liksom vice Amiralen Nils Claßon, 1611. Södermalm påstås fordom hafwa lydt och legat till denna gård, der ännu 1750 en byggnad stod, hwartill timret blifwit hugget på Södermalm. En egare skall i sebnare tider hafwa wäckt fråga om tomtbren af Södermalm, såsom en tillhördighet under Åhrsta, från äldre tider tillbaka; men stadens mer än 200-åriga oflandrade besittning och lika gamla donationsbref fredade tillräckligen stadens rätt.

I förde sjård, som widare kallas Hornswiken och Liljeholmswiken, förekomma 3:ne små holmar, som på 1733 års charta utmärkas, under namn: Ahlholmen, Bergholmen och Lillholmen, wanligen Robsahns holmar, förmodligen efter egaren, som förut påkostat deras odling och bebyggande.

*) Nyttbar af det så kallade trollwäsendet, hwarom en widlöftig ransafning i Stockholm 1676 anställdes. Se Adersparres Hist. stor. Samlingar, 1812, 8:9 4 del., p. 224—361.

ÖfverDirecteuren Tavellin sålde denna lilla egendom till Kamreraren Möller, som deraf 1797 war egare. Midt emot samma holmar war Lanto sockerbruk, inan det af Kronan inlöstes till ett bränneriverks anläggande, som, efter 1823 års riksdag, året derpå alldeles nedlades. Egendomen är ännu osåld.

Nåra Hornstull är det så kallade Jakobsberg beläget. Derom hafwa följande underrättelser blifwit meddelade: den 22 Sept. 1670, aftecknade Ingenieuren de la Vallée en tomt, som höll på norra sidan wid nya Hornswågen 120, på den södra wid sjön åsven 120, på den westra wid guldslagarens tomt 114, och på den östra åt tegelbruket 210 alnar. Magistraten gaf samma år fribref, åt Rådsmannen Joh. Larsson Laurinus, på denna tomt, som förmåles wara mycket bergig och stenig. 1673 sålde Laurinus denna tomt, som han å nyo bebyggt, till Skräddaremästaren Jöns Skof för 500 rd. År 1674 sålde Skof samma gård för 3000 dal. kpmt. till handelsmannen Jöns Therlou och Johan Prestbeck. Af dem hade Friherrinnan Maria Hägersstjerna tagit den i betalning och förkålde densamma, för 2000 dal. kpmt., till Herman Dan. Hermans, som deraf erhöi fastebref 1704, jemte en frifdyt plats wid tegelladan; och skulle Herman låta förfärdiga en så stor damm, att watten icke måtte tryta tegelbruket, och så djup, som han wore sinnad att göra sin siffedamm, så att wattnet i dammarne hade gemenskap med hwartannat, genom en trumma eller genomborrad stoc. Den 30 Febr. 1719 förkålde manufacturisten Hejron Hermanni denna tomt till R. Rådet Gust. Adolph Taube för 18,000 dal. kpmt. Hans arfwingar sålde den, 1733, för 12,000 dal. kpmt. till Rådsmannen Torpadius, som af Magistraten, enligt ÖfverStåthållarens godtfinnande, köpte Horns tegelbruk tillika för 6000 dal. samma mynt. 1749 förkålades alltsammans till kaffekokaren Johan Strömbeck, då egendomen fick namn af Johannisberg. Derpå blef Bergsrådet Christiernin deraf egare.

1767 inropades den på banco-auction af Apothekaren Jacob Bark, som förändrade egendomens namn till Jakobsberg.

Efter honom tillföll den hans efterträdare i äktenskapet, HofApothekaren Fr. Ziervoget, egdes sedan af Enkefru Hebe, född Lottie, som deraf byggt ett stort och wacker stenhus.

Pålsundet, från Spinnhusbron till Riddarstjärden, kallades nu Spinnhus-sundet, hwarwid fordom en Gr. de la Gardies egendom varit belägen och i sednare tider ett pipbruk. Ut-

terst wid Spinnhusstullen är egendomen, Bergsund kallad, tillhörig Grosshandlaren Dan. Asplund, som, på Sveriges Ståthållarens hemställan, erhöi tillstånd att på Spinnhusgatan få uppsätta en träbyggnad till skolinrättning för de wid Asplunds manufacturi warande arbetares barn. Se Kongl. Br. den 18 Juni 1793.

Riddarfjärden åtföljer södra malmens norra sida, förbi Skinnarviksbergen, af lika höjd som Mosebacke, hvilka berg innefatta 7 quarter, under namn af Skinnarwiken, Skinnarviksberget större och mindre m. m., ända till Söderström och slusen. Se Tillaei charta.

3. §.

Långholmen, wester från Stockholm i Mälaren, ofwans före Riddarfjärden, har Kungsholmen i norr och gränzar helt nära till södra malmen, endast skild derifrån, genom det så kallade Pålshundet, som torde fått sitt namn af de der quarstæude pålar, efter de gamla broar; som derstwer wid åtfälliga tillfällen blifwit anlaggda. Holmen, redan nämnd i häfderna 1435, har, efter Hadorps uppgift, fått namnet af sin längd, som är 4 eller 5-dubbel emot dess bredd.

När Stockholm belägrades af Engelbrecht, i K. Erik XIII:s tid på trenne sidor, lågo frigsfolket från Westmanland och Nerike på Långholmen, såsom Rimchrönikan säger (p. 208).

Några dagar efter slutad dagtingan 1435, imellan Sveriges Rikes Ständer samt Danmarks och Noriges Råd, om förlikningen i Halmsläd med Erik XIII, samlade sig Sveriges Rikes Råd, till 37 personer, på Långholmen och förbundo sig wäl att hålla fördraget i Halmsläd, men att, om Erik ryggade sitt löfte, då med lif och gods förswara sina rättigheter och Sveriges lag.

Denne förenig är daterad Stockholm och Långholmen, näst efter St. Laurentii dag, 1435 *), Regeringsfättet tåbe den tiden sådana förwärläggningar.

Då K. Gustaf I insperrade Stockholm, för att frälssa staden utur Christierns wåld, förinåler historien, att han band Munklederne, genom en brygga, tillsammans med södra malmen, hwilken brygga således warit anlaggd å ömse sidor om Långholmen **); och, då Stockholm intogs af Hertig Carl den 29 Sept. 1568, att frälssa riket från K. Erik XIV:s och

*) Rimchr., 2 del, p. 93.

***) Gustaf I:s Historia af Celsius, 1 del, p. 169.

hans gussflings grynbeter, gick Sten Lejonhufvud fbrut ifrån Munklederne öfver Långholmen och fßdra malmen till Stockholms fßdra port, som för honom öppnades. Långholmen börde kronan till, när Drott. Christina, den 27 Mars 1647, gaf den till ewerdelig ego åt Stockholms stad, tillika med tegelbruket, med förbehåll och undantag af nödig plats till tullhus och sjöhamn för båtar, som der skulle clarrera tullen. Denna donation stadfästades af R. Carl Gustaf, den 28 Juni 1655.

I Baron Lilas' samling af chartor, till completerande af Gr. Dahlbergs Swediacwerk, som nu förwaras i Kongl. Museum, finnes en egendom på Långholmen, Allstawi Fallad, afritad 1681. På Wikmans situations-charta 1701, är derstädes G. Branders hus utmärkt med sin trädgård, bredwid bron, samt fßddammar wid stranden af Vålshundet; och, då Spinnhuset här anlades 1724, återköptes der till Spaldings och Dahlströms egendom för 37,000 dal. kmpt.

Tullen på holmens norra sida är förmodeligen lika gammal med tullverkets inrättning 1622. Alla uppifrån Mälaren ankommande jakter, farkoster och båtar stola här anläggas, till tullclarering, enligt författningarne; hwarom en tullinspector, tullskrifware och nödig betjening besörja. I wiken, der tullbron är, har ett stenhus, i sednare tider, blifwit uppfördt, der Becklin, en snäll slälarbetare, haft sin verkstad och fabrik.

Ett båtwharf finnes, wid östra ändan af holmen, utmärkt på Whurmans charta 1751. Icke långt fbrut torde det derstädes blifwit anlagdt, eftersom det, på 1733 års stora charta, icke finnes antecknad. Detta wharf blef, genom contract den 20 Augusti 1765, af Magistraten upplåtet till flutskippareämbetet på 20 års tid, emot 200 dal. smt. årligen. Den 29 Octob. 1766 transporterades detta contract på segelmakaren Hans Wester; dock hade staden, sedan 1778, ej mera än hälften af arrendesumman, emedan Wester, efter den å wharfwet 1776 timade wädesd, genom halfwa arrendets estergift, skulle godtgöras för liden skada. Långholmsbron, till communication med Södermalin, har förmodligen blifwit byggd till deras bekwänlighet, som der uppförde hus och byggnader på inköpta tomiter, sedan holmen, såsom fbrtberödt är, staden donerades. Denna bro är nu för frodno Spinnhuset oundgängelig. Se derom angående Spinnhuset.

4. S.

Råkningeholmen, åfwen Råfneholmen kallad, som gränfar till Långholmen och är derifrån skild genom Långholmswiken, hörer wäl icke egentligen till denna beskrifning, eftersom holmen ej tillhörer Stockholms stad; men något kan dock derom nämnas.

Presten wid Spinnhuset skall här fordom haft sin bostad, inän han fått boningsrum på Långholmen. Till samma lilla plats har Rådmanen N. Reimers sedan blifwit egare samt inkräftat af sjön ett större utrymme och, genom döfd jord, trugat bergen att blifwa fruktbarande. Denna hans odlingsmödda har i en minneswård blifwit förwarad, wid hwilket tillfälle holmens fordna namn blifwit förbytt till Reimersholm. Följande underättelse har derom blifwit meddelad. Det å Reimersholm uti pyramidalisk ställning uppsatta, på gråstensfot hwilande, monumentet är 4 alnar högt, wid nedra ändan 1 alm, 9 tum bredt, wid den öfra 17 tum och 5 tum tjockt, samt har följande inscription:

Wandringsman	Har han här använt
Ståda här	Lediga stunder
Den fordna	Att af sjö och berg
Råfneholmens Klippor	Tildana fruktbart Land.
Til blomstrande	In uti ålderdomen
Sålt och Trågårdar	Gagnande
Sörwändlade,	Lärer han dig,
Genom den förtjente	at
Rådmannens	Nyttig sit år hwila.
i Stockholm	Wänner reste honom Stenen
Herr Anders Reimers	Til hedrande åminnelse,
Slit och Kostnad.	Och stället blef kalladt
Stån År 1784 til 1798	Reimersholm.
Den 24 Juni År 1798.	

På en del af denna holme, sitta Åfsehorn, sedan Bergsrådet, von Engeström perpetuelt arrende, i kraft af Kongl. Resolutionen den 5 Juli 1774. Der war då på westra udden en inrättning till Sledwattens berebände. Detta arrende affstod och öfwerlemnade sedermera von Engeström på Advocatskålen i BergsCollegio, Lithander, som skaffade sig egande rätt till jorden, tillböfde och förbättrade åbyggnaderna, anslade en wacker och löngande trädgård, med drifhus,

uppå bergen, samt satte i stånd wägen på holmen, till detta lilla lustställe och sommarboning. Han sålde det sedermera till Capten Appelqvist, hwarefter det egdes af Apotekaren Öbges, som der underhållit inrättningen till Sledwattens heredande. Stället har fått namn af Charlottenburg. Öfwerfarten dit från södra malmen är mycket kort; men dertill måste båt eller färja nyttjas.

Sjette Afdelningen.

Angående Stockholms Stads, med dess malmars, Storlek, Folkmängden och stadens Utseende.

1. Capitlet.

Om Stockholms stads Storlek, samt de allmänna och enskilda husens antal.

1. §.

Stockholms stads längd räknas, imellan Norrtull och Skanstull, till något öfwer en half Swensk mil, och widd, med Djurgården och de hamnar, som finnas wid staden, till $2\frac{1}{2}$ mil, men staden, inom statet, allenast 2 mil omkring *).

I sin första bdrjan utgjorde staden, med sina murar, en oval figur, af endast 2000 Swenska almars omkrets, men har sedan blifwit så utwidgad, att den, imellan tullarne att räkna, med malmarne, i omkretsen nu innehåller 2:ne Swenska mil eller 36,000 almar **), samt alltså, under något mer än 300 år, wunnit en tillwert af ungefärligen aderton gångers storlek, emot den widd, sielfwa staden egde före år 1520.

4. §.

Swad husens antal i Stockholm beträffar, så gjordes den 10 Julii 1729 en bdrjan till utrednande af alla hus

*) Salvi Upslands Best. Stockh. 1747, 8:0, p. 19.

***) Lillaei stora charta, 1733.

och gårdar, med sina numror i hvarje quarter; och uppgifves antalet af de enskilda husen den tiden hafwa utgiort 4533 *). Salvius åter, i sin Uplands beskrifning 1741, utfätter antalet till 5000.

Ett, år 1766, i Mars månad, författadt summariskt sammandrag, öfver antalet af alla i Stockholm och på malmarne befintliga hus och gårdar, innehåller ett mindre antal, af endast 4462 hus.

Efter Nydblings ytterligare speciella uppgift, i sitt, år 1740, utgifna tillägg till sin beskrifning om Stockholm, jemnförd med en förteckning, år 1782, öfver quarteren och egendomarne i hufvudstaden och dess förstäder, beräknas husens antal på följande sätt: Själfva staden, som består af fyra hufvuddelar, nämligen inre delen inom forna murarne, västra, södra och östra delarne, innehåller tillsammans 98 quarter, 568 hus, 22 gator och 62 gränder; Riddarholmen 11 hus och 4 gator; Sølgeandsholmen 8 hus, vid den så kallade gamla Norrbrogatan, utom Kongl. stallet och stallgården; Rungsholmen 27 quarter, 152 hus och 8 gator; Blasiholmen 32 hus och 4 gator; Skeppsholmen 7 hus utom nya amiralitets-casernen; Ladugårdslandet, bestående af två nne hufvuddelar, den östra och den nedra delen, tillhoya 55 quarter, 577 hus, 23 gator och 3 gränder; Norrmalm af 2:ne delar, hvaraf östra delen, eller St. Jakobs och Johanne's församling, särskildt innehar 52 quarter och 441 hus, samt västra delen, eller St. Clara och Adolph Fredriks församlingar, gemensamt 123 quarter och 716 hus; innefattande bägge delarne eller hela Norrmalm 58 gator och 20 gränder; Södermalm, som äfven består af 2:ne hufvuddelar, nämligen den östra delen, eller St. Catharina församling, hwarest finnas 110 quarter och 1014 hus, samt den västra delen, eller St. Maria församling, 84 quarter och 637 hus; warandes Södermalm fördelad i 50 gator och 20 gränder. Hela staden med dess malmar innehåller således sammanlagdt 549 quarter, 4163 hus, 170 gator och 105 gränder.

Om bättre gators läggande i staden och på malmarne, och om gatuläggares antagande, förordnades den 28 och 30 April 1649.

Churu en noga uppgift på husens nu warande antal ej kunnat erhållas, synas dock de många tillbyggnader på de sednare 40 åren, hwartill uppstegrade hyror, ett tillskapat behof af flera rum, fremmande och landtmåns insyttningar till staden, med åtfylliga andra orsaker, hafwa bidra-

*) Nydbling, p. 359.

git, göra den beräkning ganska trolig, att alla hus i Stockholm, både publica och privata, nu sliga till ett antal af wid påß 6000, fastän, wid svedda ombyggnader, å ett och annat ställe, blifwit uppförda större hus, som medtagit 2:ne, om ej flera gårdsnumror.

Till mera beqwämlichkeit, att, wid förefallande tillfällen, få underrättelser om de gator och gränder, som sökas och efterfrågas, blefwo alla i staden och förstäderna warande gators och gränders namn anwista, på lika sätt som i stora städer utomlands brukligt är, genom påtecknade och å hushörnen anslagna tafvor af bleckplåtar, enl. Kongl. Kungbr. derom den 10 Juni 1763.

Man will ock här bifoga en, år 1782, författad förteckning på Stockholms stads publica hus, torg, hamnar och platser.

I Sjöfwa staden:

1. Szwertstättållare-Residencet.
2. Rådhuset wid Riddarhusetorget.
3. Boursen.
4. Huset Tre Kronor eller Malmens Rållare.
5. Fransyska kyrkans hus.
6. Stor-Scholan.
7. Auctions-Huset.
8. Accis-Huset.
9. 2:ne Spruthus wid Riddarholms-Canalen.
10. Norra Victualiewägen.
11. Stora Sidtullshuset.
12. Pachtuset.
13. Eddra Strömvarnen och Dwarnhuskällaren.
14. Eddra Slagtarehuset.
15. Eddra Fiskarehuset.
16. Stenbodbyggnad på westra Stenbron wid Målaren.
17. Slusfmaskarhuset.
18. Stenbodbyggnad wid Benikebrinken.
19. Norra Kokhuset.
20. Eddra Kokhuset med Spruthus.

På Norrmalm:

21. Stora Castenhofshuset.
22. Lilla Castenhof.
23. Norra Slagtarehuset.
24. Norra Fiskarehuset.
25. Parmmåtarehus wid Ridda Bodarne.
26. Spruthus derstädes.

27. Mätare- och Spruthus wid Hörtorget.
28. Parmmätarehus wid Mäster Samuels gränd.
29. Norra Surbrunnen med dess hus och byggnader.
30. Parmmätarehus wid Packaretorget.
31. Twänne Spruthus på Ladugårdslands torg.
32. Materialhus wid Packaretorget.
33. Hållstall derstädes.
34. Brandstegenhus derstädes.
35. Parmmätarehus på Kungsholmen.
36. Spruthus derstädes.
37. Artillerie Wofstället på Ladugårdslandet.

på Södermalm:

38. Stora Jernvägen med dess hus och byggnader.
39. Södra Stadshuset.
40. Parmmätarehus i Stadsgården.
41. Södra Victualiewägen.
42. Spruthus på St. Maria Kyrkogård.
43. — — — på St. Catharina Kyrkogård.
44. — — — på Nytorget.
45. Gillslugan på Hornsgatan.
46. Arbetshus på Öbthgatan.
47. Mätarehus och Corps de Garde på Södermalmsborg.

Stockholms Stads Tullar och Tullhus:

1. Norrtull med 2:ne Tullhus.
2. Roslags Tull med dess Tullhus.
3. Carlbergs dito.
4. Ladugårdslands dito.
5. Blockhusudds, med Tull och Hamm-Inspectors hus.
6. Danwicks Tull och Tullhus.
7. Skans Tull med dito.
8. Horns Tull med dito.
9. Långholms Tull med dito.
10. Långholms wintertull och Tullhus.
11. Hammarby Tull och Tullhus.

Torg, Hamnar och Platser:

1. Stortorget.
2. Kypmanstorg.
3. Riddarhusstorg.
4. Munkbrostorg med dess Hamm.
5. Skeppsbron med dess Hamm.
6. Hornhamnstorg med dess Hamm.

7. Ferntorget.
8. Södermalmsborg.
9. Adolph Fredriks borg.
10. Stadsgården med dess Hamm.
11. Nytorget.
12. Norrmalm, nu Gustaf Adolfs borg.
13. Jakobs borg.
14. Röda-Bod-torget med dess Hamm.
15. Håtorget.
16. Örtorget.
17. Packartorget med dess Hamm.
18. Ladugårds borg.
19. Tråsttorget.
20. Södra Fiskarehamnen.
21. Norra Fiskarehamnen.
22. Boddelsback's och Jernvägens westra Hamm.
23. Jerngrafsörens östra hamm.
24. Barlastplatsen och hamnen wid Catharina bergen.
25. Nagwalds Bro hamm.
26. Skinnarviks hamm.
27. Tegelviks hamm.
28. Nybrohamnen.
29. Grefbrohamnen.
30. Blasiholms hamnen.
31. Gamla Arsenalshamnen.
32. Kungsholms-torget med dess Hamm.
33. Kungsholms Tegel-lastageplats och Hamm.
34. Hwartil kommer det nu mera anlaggda Carl den XIII:s borg.

2. Capitlet.

Om hela stadens Folkmågd.

1. §.

Ständiga folkmågden i Stöckholm, som ej noga läres kunna beståmmas, icke en gång sedan tabellverket 1749 tog sin början, måste hafwa förhållit sig olika, i anseende till olika tider och omständigheter.

Att söka utygga folkmågden i Stöckholm för omkring 200 år tillbaka, är och blifwer en alltför onödig forskning, ty det är en påtaglig följd, att, ju mer staden blifwit utwidgad och bebyggd, desto flera hushåll hafwa sig der

bosatt och skat folkmängden; och gör alltså tillfyllest, att weta folknumern i sednare tider, men i synnerhet för det närwarande.

I förra århundradet, räknades folkmängden i Stockholm, år 1751, till 55,700, och år 1772, af manfön 32,921, samt af qwintfön 39,523, tillsammans 72,444 *).

År 1785 uppgifwes den till lika antal och hushållen till 11,169, samt 1798 till 80,000 personer, eller något deröfwer.

2. §.

För det närwarande utgör den i Stockholm ständigt boende folkmängd, af alla stånd, åldrar och kön, efter 1826 års mantals- och skattskrifningslängder **), nämligen

	Personer.
I selswa staden, med Kongl. Ridbarholmen, Helgeandsholmen och Strömsborg	11,774.
Kungsholms församling	2853.
St. Clara församling	9573.
Nicolph Fredriks församling	6817.
St. Jakobs och Johannes församling med Blasiholmen	9989.
Ladugårdslands församling med en del af Kongl. Djurgården	14,117.
St. Catharina församling	13,261.
St. Maria församling	10,112.

Tillsammans 78,496.

Tabell-Commissionen utsätter wäl folkmängden i Stockholm, wid 1823 års slut, till 73,210 personer, men med den anmärkning, att någon uppgift på de der in- och utflyttade personer årligen icke till tabellverket ingår, så att nödig kontroll wid förändringarne saknats ***).

För att likwäl något widare kunna döma om den stora folkmängd, som, i synnerhet öfwer wintern, wistas i hufvudstaden, bör man ihogkomma de talrika familjer, som skattskrifwas å landet, men, både från aflägsnare och närbelägna landsgods, höskeiden inslytta till staden, der de årligen äro bosatta och tillbringa tiden till påfölyande wår.

*) Uppöftr. Sällskap. Tid. 1782, 8:0, p. 193.

***) Wenåget meddelad underrättelse af Revisorn och Mantals-Commisariern Joh. Vet. Legeberårom.

****) Post- och Jur. Tidningen, 1825. N:o 52.

3 Capitlet.

Om stadens fordna och nu warande Utseende.

1. §.

Så wäl af den nyss gjorda korta beskrifningen om Stockholms stads, med tillypande malmars eller förstäders, bebyggande och den der befintliga folkmångd, som af den, i bbrjan här frammanföre, i 1 afdelningen, 2 cap., 4 §., gjorda berättelse om stadens tillwert och utseende i dess första tidhwarf, har varit tillfälle att erfara, huru den plats, hwarå staden är worden grundlaggd, på nära 570 år, undergått den stora, den märkliga förwandling, att, der fordom varit några få tarflighetens små boningar, nästän för dem, som nyttjat ensaldens urgamlas näringsätt: jagt och fiskeri, har, efter hand, sig bosatt en betydlig folkmångd, som först, omkring det af sprängd gräsien, inwid den stora Sörborggen, uppförda Adelhuset (slottet), anlaggt nödiga hus af trä och sedan, allt efter som det borgerliga samhället tilltagit, och idogheten, med handel, handtwerk och andra näringar, alstrat förmbgenhet, utwidgat staden med husbyggnader på jennade sandåsar samt på berg, Klippor och holmar, pålade och igensyllda Fjårr och träsk, så wäl som utlaggda stränder; och, när imellertid, dels af tidens äwrekan samt wädliga händelser, dels ock af widtagna försatningar, trähusen omsider, i det mesta, förswunno, hafwa sedan, i deras ställe, blifwit uppförda waraktiga stora hus och palatser af sten, med de ferskilda prydnader och utwalda besidgenheter, hwar till naturen råckt konstien en lika benägen som hjelpsam hand.

Nedan år 1654 yttrar sig en utländning om Stockholm: att staden liknade Benedig, som äfwen är byggd på flera holmar i hafwet; att Stockholm war omgifwet af flera berg, imellan hwilka på ena sidan war hafwet och på den andra en sid, Mälaren kallad; att några gator woro breda, andra trångare, sörre delen råta och tätt bebyggda; att inuti sielfwa staden woro de flesta hus af sten, samt 4 till 5 wåningar höga, och att från norra förstaden (Normaln) woro twänne smala träbruggor till staden. Öster derom war en wacker Djurgård, och utgjorde alltsamman, då det lades tillhopa, en ganska snygg och wacker stad *).

*) Whitelocks Dagbok öfwer dess ambassade till Sverige. Öfversättning af Archebiskep Uno von Kroh. Upsala, 1777, 8:9.

En annan resande liknar Stockholm wid Constantino-
pel *), och åter en annan utlåter sig, att den widblöftiga
Stockholms stad är anlaggd på sju holmar, likasom det gam-
la Rom, och till en stor del byggd på pålar, såsom Venedig.

En kunskapsfull passagerare, på en till Thorsålla hemfeg-
lande jagt, vtvär sig om utsigten af Stockholm åt Mälarensidan,
sålunda: wi hade ännu icke hunnit styra förbi Riddarhol-
men, när det vackraste perspectiv öppnade sig. Grupper
af stenhus från det öfversta af södra bergen ända ned till
sjön; jagter liggande å ena sidan, lastade med landman-
na waror, å andra sidan med bergverksproducter, att från
jernvägen utsträsk till de mest aflägsna orter. Den stolta bron
öfver Söderström, der folket trängde sig fram och åter; de
stora Skeppsmasterna, som höjde sig deröfver, rangerade öf-
wan och nedan slusarne, i den förträffliga hamnen.

Närmast öf det gamla Kungshuset med sina tvänne
torn; den å taket kopparbeksådda Riddarholmskyrkan med
sina spiror, och de flera wälbyggda hus, hwilka sträkte sina
murar ända ned till wattenbrynet; men det var ute på sjär-
den, förbi den runda byggningen, hwilken orätt anses för
det äldsta hus i residencet, ungefärligen midt emot Kungs-
holmsbron, som wi på en gång kunde öfwerse allt det stora
och vackra, Stockholm innehåller.

Man säg icke allenast det, som redan är nämnt, utan
äfwen alla stadens kyrkor wisade sig jemwäl för ögonen;
St. Catharina, som har det högsta läget; St. Maria, hwar-
af likwäl den minsta delen för oss war synlig; St. Niclas
(Storkyrkan), som uplyfter sig midt i staden och har den
Tyska St. Gertrud i grannskapet; St. Jakob, som dernäst
will taga företrädet; St. Clara, som väcker uppmärksamhet,
och den wärdiga Adolph Fredriks kyrka, som uppreser
sig med ett förnyadt anseende — längre bort det höga Ob-
servatorium, der irrstjernornas rörelser afmätas, månens
gång uträknas och kometernas kretsar utslakas. Jemte allt
detta, lyfte det fyrkantiga Slottet öfwer staden; Riddarhus-
set med sina bygder (sinnebilder) på taket; och Rådhuset
med sina besynnerliga flyglar.

Midt emellan alla dessa föremål, for ögat fram öfwer
det fringflutna Strömsborg och den Norra Bron; upp-
täckte det sköna Operahuset, inwigdt åt Sånggubinnorna;
bestådade de swarta tornen på den med segerteden, i förra
tider, rigtade Arsenalen (sedan förändrad till en Dramatisk
Theater); genomlopp, med ett retande nöje, hela denna lyf-

*) Stockh. Lib. 1824.

liga blandning, tills det ändtligen hvilade sig emot den vackra Djurgårdsstegen, som slutar horisonten *).

Många andra reflexioner om staden, som flere resande gjort, wore här för widlöftiga att intaga.

2. §.

Sielfwa staden är nu mera öfwer allt försedd med fasta och till större delen vackra stenhus af flera wåningars höjd, i synnerhet å de östra, westra och södra delarne, som sednare blifwit, utom gamla muren, till stadens utwidgande, bebyggda.

Utom de kostbara husen wid torgen och Rosenbad, hwarom förut något är nämnt, utmärka sig förträffligen vackra och stora stenhus både i staden och på malmarne, såsom i synnerhet å efterföljande gator och derintill stående gränder: i staden: Köpmansgatan, hela Skeppsbrogatan, Öster- och WesterLånggatorna med Smedjegatan, Stora och Lilla Nygatorna, Storkyrkobrinken och Riddaregatan; å Norrmalm, Fredsgatan, Drottninggatan, Regeringsgatan och Stora eller Westra Trädgårdsgatan; å Södermalm, Hornsgatan, Götgatan och St. Paulsgatan, m. fl.; hwarförutan hela Riddarholmen, Blasiholmen samt en stor del af Kungsholmen och Ladugårdslandet äro med prydliga byggnader försedda, och hela Stockholms stad i allt öfrigt wäl bebyggd, ehuru några snårre hus här och der på malmarne sig wisa.

Hufwudstadens lustre skades mycket ifrån år 1650 till 1680, då stora herrars byggnader uppfördes, merändels för medel, som de wunnit genom Sveriges lyckligare krig **).

Sedan Brangetzka huset på Riddarholmen blef inköpt för Kongl. hofwet, skulle, enligt Kongl. Förordnandet af den 25 October 1697, på Riddarholmen icke bäras några facklor, utan i det stället wintertiden så många lanternor, på wisa afstånd, uppsättas, som kunde göra tillspelse, att derstädes upplysa gatorna, och den 7 Dec. 1719 befalldes, att lyktor skulle uppsättas på Norrebro; men, den 12 Jan. 1749, utkom en Kongl. Förordning, som påbjöd en allmän inrättning af lyktor på husen i hela staden, att upplysa gator, gränder, torg och andra platser, under den mörkaste tiden af året, näml. ifrån den 20 Sept. till den 15 derpå följande Mars; och stedd, år 1759, en ny utprägning af de stället, der lyktorna borde uppsättas och underhållas.

*) Kistherström, om Mälaren, 1785, 8:0, p. 5—8.

**) Uppöfstr. Sällskap. Tidn. 1784, p. 371.

Denna inrättning, som har till föremål, att hindra wanart under betäckning af mörkret, framställer tillika en wacker anblick af en mindre illumination.

De i sednare tider uppförda kostsamma publica byggnader wittna om en mera odlad smak, samt om de fria konsternas uppmuntran och beskydd, under en Konungs spira, som sett byggnadskonstens lysande tidswarf i Romus ruiner.

Stenhusbyggnaden på malmarne blef, under Konung Gustaf III:s regering, mera allmän. Alla, så wäl nybyggda, som reparerade, hus blefwo då anstrufna med ljus, merändels ljusgul färg, så att den, före år 1730, så mycket brukliga mörka färgen alldeles aflades.

Sedan 1780 började man jemwäl, att, i de större och nya husen, insätta fenster med så stora glasrutor, att sex intogo en hel fensterluft, i stället för de, på 1730-talet införda, kittade smärre rutorna, som åter utträngde de fordom så allmänt brukade små blydragna rutor. Storkyrkan blef, år 1783, och Catharina kyrka, 1784, reparerad och med ljusgul färg anstruken. Staden har alltså, genom en odlad smak under sistnämnda tid, wunnit ett mera lysande utseende, än under någon af de föregående regeringarne. Men — att nu, wid en tidpunkt, då den praktfulla huswudstaden, så till sägandes, nära nått målet af sin herrlighet, så beskriswa densammas närwarande utseende, att dess naturliga lyckliga belägenhet imellan sina twänne hamnar, den ena wid Östersjösidan och den andra wid Mälaren, samt husbyggnadens utwärtas anseende och glans, måtte kunna framtränga till dens bga, som ännu aldrig sett denna stad, dertill behöfdes onekligen en måstares uttryckliga, mer listliga penseldrag, än den matta skuggning, som en penna förmår teckna.

För den, som förut icke sett Stockholm, denna stora och mäktiga stad, ryktbar bland jordens wäldigheter, är det, wid ankomsten dit, land- eller sjöwägen, en angenämt förwånande anblick, att se staden med sina höga, prydliga stenhus, och kyrkorna med sina resliga torn. Men — hwarföre upphör man ej, att så högligen beundra dessa storwerk, dessa rikedomens offer, då man måste erkänna, att Stockholm nu mera kan anses stående midt i konsternas werld och, såsom huswudstad, wara, öfwer alla andra rikets städer, lysande, lik en stor ädelsten på en kongl. krona? Jo! — det är derföre denna stad så högt aktas, att man der ser Majestäts och den Kongl. Höghetens boning, det of-

wer staden dominerande Kongl. flottet, bepryddt med uppfökta mästestycken af konsternas gyllene ålder; det är i denna stad, man skådar flera framfarna stora Swea Konungars minneswårdar och bildstoder; det är der, man ser de ankommande tatriska skeppen, med sina höga master, förfunna en, i handelswäg, lycklig fart öfwer stora oceanen och de mindre hafwen, till en hamn, som lemnar öppen gemenskap med hela werlden; det är der, lärda samhällen odla wetenskaper och fria konster; det är der, sänggudinnorna besjunga hiel-tars segrar och de stora statsmännens djupsinniga politik; det är derifrån, Kongl. wäldet utsträcker sig öfwer hela Scandinavien; ja! det är der, nordiska brödra-rikenas samlade folkslag rådslå om sitt framtida wäl, sin gemensamma fällhet och åra.

Sjunde Afdelningen.

Ångående Helsingwården i Stockholm.

I Capitlet.

Om Kongl. SundhetsCollegium och de till Medicinalswerket hörande inrättningar.

1. §.

Sedan doctores medicinae, så wäl af Konungens lifsmedici, som andra, hwilka i Stockholm hade sin praxin, låtit förrete de privilegier, dem af kongl. regeringen blifwit förbrunnade den 16 Maj 1663, jemte Konungens confirmation derå den 4 Augusti 1680 och resolution den 17 Sept. 1684, med underdånig anhållan, att deri erhålla någon förbättring; och Kongl. Maj:it, till åtskilliga misbruks och oredors hämmande, dertill lemnat sitt nådiga bifall; så utfärdades Konungens öppna bref derom den 30 October 1688, hwari förordnades, att ett Collegium Regium Medicorum, utan förång af medicinska faculteterna wid akademierna, måtte upprättas; dock så, att de personer, hwilka beklåda profession wid akademierna, icke uteslutas. Förnämnda Kongl. Bref, som blef tryckt 1699 och 1742, innehåller, i 32 paragra-

pher, en instruction för detta medicinska collegium. Jemte Archiatern eller Decanus, skulle en Syndicus tillsättas, att hafwa uppscende öfwer bedragare och fuskare i medicinen, hvilka borde från land och rike afhållas. Ingen skulle få praficera, utan behöriga bewis om skicklighet, icke heller någon medicus af fremmande nation, m. m.

En Archiater har, ifrån collegii första inrättning, alltid varit praeses eller ordförande i collegio. Des första praeses war Georg Franciscus Duriets, född i Flandern 1607, blef doctor i Salamanca, sedermera professor i Frankrike och Konung Ludwig XIV:s lif-medicus. Han kallades sedan till Sverige 1644 och blef Drottning Christina:s lifmedicus samt derefter K. Carl Gustafs archiater. På våra Swenska apothek teswer ännu hans namn, genom de så kallade Duriets moderdroppar *).

Att Kongl. Maj:ts tjenstgörande lifmedicus alltid blifwer ordförande i collegio i archiaterns frånvaro: derom förordnades i Kongl. Brefwet den 21 Sept. 1773.

Det hörer icke egentligen till Stockholms stads beskifning, att här upptaga alla de författningar, som röra förändringar, dels med medicinalverket i allmänhet, och dels med collegium enskildt, såsom en för hela riket gjord inrättning, hwilken tyckes fördra en egen särskild afhandling; hwar förre berättelsen här om blifwer inskränkt.

Till de i landsorterna erforderliga provincial-mediorum afböning, blef en stat, till collegii och wederbörandes efterättelse, fastställd den 21 Juli 1773, som dock wid 1778 års och flera påföljande statsregleringar ändrades och jemnkades, hwar förutan trenne medici, till de fattiga sjukas wård i Stockholm, 1733 antogs med 400 daler sut. årlig lön och 1000 dal. sut. hwardera till medicamenter **).

2. §.

För Collegium Medicum låt Kongl. Maj:it utfärda sin nädiga instruction, gifwen Skolsund den 29 Juli 1774, som sedermera förnyades, den 28 October 1797, då Kongl. Maj:it äfwen påfwade godt, att, med uppläsande af den förut warande Chirurgiska Societeten, uppdraga collegium en odelad styrelse och tillsyn öfwer hela medicinalverket i riket, så i hwad till Chirurgen, som medicinen hörer. Hwar förutan en särskild instruction är utgifwen för fattig-medici

*) Gezelii Biogr. Lexicon.

***) Samt. af Kongl. Förordn. rörande Medicinal-Statem, Stockh. 1774, p. 5.

i Stockholm, hvilka böra bo inom den församling, hvars fattiga sjuka de hafwa att vårda, att dem bispringa med fria medicamenter och tillsyn, och att bistå fattiga barnafderskor med råd och vårdnad samt att till Collegium ingifwa förteckning och berättelse om de sjuka m. m.

Derefter blef, genom Kongl. Kungörelsen den 27 Januari 1813, förordnad, att det förra Kongl. Collegium Medicum skulle dådanefter kallas Kongl. SundhetsCollegium, för hvilket collegium en ny instruction sedan utfärdades den 6 December 1815, i följd hvaraf collegium tillkommer öfwerinsendet och styrelsen öfwer allt det, som angår sundhetsstillståndet samt läkarevården och sjukvårdsförelsen, så wäl hos rikets inbyggare i allmänhet, som wid krigsmagten till lands och sjö, i fredstid och krigstid; och kan för öfrigt af hvarwa instructionen ses, hwad vidare befattning med heshowården Kongliga collegium tillhör.

Å anseende till de betydliga förändringar och förbättringar, som medicinalverket undergått, sedan den förut gällande instructionen för provincial medici, af den 29 Juli 1774, utfärdades, följde härpå Kongl. Maj:ts ytterligare förnyade instruction för provincial-läkare i riket, af den 13 Juni 1822, som för dessa läkare innefattar allmänna föreskrifter: om deras åliggande hvar och en inom sitt district, rörande insendet öfwer den allmänna heshowården och besöriandet af den enkilda; om deras förhållande wid inträffande allmänna sjuklighet och farfoter; om styddsöfverlydningsningen; om barnmorskor; om tågande trouperers sjukvård, allmänna sjukvårdsförelser, hospitaler och arrester; om besigtningsskrifningar; om kostaps-sjukdomar; om rapporter; om biträde af bataillons-läkare och medhjelpare, samt om resekosinader och ersättning för förrättningar af alla slag.

3. §.

På ÖfwerStåthållarens underdåniga hemställan, om icke det insende, som, öfwer fattigmedici imellan Collegii Medici ledamöter omverlas, kunde beständigt blifwa stadens physicus ålagdt och uppdraget, helst hos honom, såsom ledamot i collegio och derjemte ÖfwerStåthållaren, i anseende till physici spössan, ansvarig, lättast förenas de twänne skyldigheterna, att i collegio de förefallande handelserna inberätta och dem afwen hos ÖfwerStåthållaren annåla; lemnade Kongl. Maj:tt dertill sitt nådiga bifall, hwarom collegium förståndigades i Kongl. Brefwet af den 17 Mars 1796.